Zeitschrift

für

HEBRÆISCHE BIBLIOGRAPHIE

Unter Mitwirkung namhafter Gelehrter

Redaktion: Dr. A. Freimann Frankfort n. M. Langestrasse 1

> Verlag and Expedition J. Kauffmann Frankfurt am Main Schillerstrasse 19. Telephon Amt I. 2846.

herausgegeben

von

neradogegeben

Dr. A. Freimann

Jährlich erscheinen 6 Nummern.

Abonnement 10 Mk. jährlich

Literarische Anzeigen werden zum Preise von 25 Pfg. die gespaltene Petit zeile angenommen.

Frankfort a. M. Die hier angezeigten Werke können sowohl durch den Verlag dieser Zeitschrift wie durch alle anderen Buchhandlungen bezogen werden.

1916.

Inhalt: Einzelschriften: Judaica S. 1/19. — Löw: Steinschneider's SHA S. 20/22. — Poznanski: Nachträge und Bemerkungen zu Steinschneiders Verzeichnis der jüdischen Aerzte S. 22/36. — Aptovitzer: Ein Responsum Samuel ben Ali's S. 36/37. — Zeitlin: Sterbedaten neuhebräischer Schriftsteller, Gelehrter und Publizisten 1900—1915 S. 37/48. Zunz: Mitteilungen aus hebräischen Handschriften S. 49/64.

I. ABTEILUNG. Einzeschriften.

Judaica.

BADÉ, W. F., The Old Testament in the Light of to-day; a study in moral development. Boston, Mifflin, 1916. 80. Doll. 2.

BEER, G., Hebräische Grammatik. 2 Bd. Verba, Partikeln, Satzlehre, Paradigmen. (= Sammlung Göschen 764) Berlin, G. J. Göschen, 1916. 156 S. M. 0,90.

BISCHOFF, E., Wörterbuch d. wichtigsten Geheim- und Berufssprachen. Jüdisch-Deutsch, Rotwelsch, Kundensprache; Soldaten-, Scemanns-, Weidmanns-, Bergmanns- und Komödiantensprache. Leipzig, Th. Grieben, [1916]. VIII, 168 S. 8°. M. 2.

- BODMER, M. J., Ein neuer Staatenbund u. das Ostjudenproblem. (= Der deutsche Krieg. Polit. Flugschriften. Hrsg. von Ernst Jäckh. 73. Heft.) Stuttgart, Dtsch. Verlags-Austalt, 1916. 36 S. 8°. M. 0,50.
- BRANN, M., Ein kurzer Gang durch die jüdische Geschichte. (= Lamm's jüd. Feldbücherei. Nr. 8.) Berlin, L. Lamm, 1916. 82 S. 16°. M. 0,80.
- BUBER, M., Vom Geist des Judentums. Reden und Geleitworte. Leipzig, Kurt Wolf, 1916. 193 S. 8°. M. 3,50.
- CART, L., Au Sinai et dans l'Arabic pétrée. Paris, Challamel, 1916. 8°. fr. 12.
- CASPARI, W., Der biblische Friedensgedanke u. d. Alte Testament.

  3. Taus. (= Biblische Zeit- und Streitfragen z. Aufklärung d. Gebildeten. Hrsg. v. Kropatschek. 10. Ser., Heft 7.)

  Berlin-Lichterfelde, E. Runge, 1916. 32 S. 80. M. 0,60.
- CORNILL, C. H., Der israel. Prophetismus. In 5 Vorträgen für gebildete Laien geschildert. 11. u. 12. Aufl. Mit Taf. v. Frdr. Preuss. Strassburg, K. J. Trübner, 1916. VIII, 183 S. 8°. M. 1,60.
- DAVIDSON, Israel, Saadia's Polemic against Hiwi al-Balkhi, a Fragment edited from a Genizah ms. (Texts and Studies of the Jewish Theological Seminary of America. Vol. V). New York 1915. 8°. 104 S. (nebst einem Facsimile).

[Die Schätze der Geniza hören nicht auf, in einem fort neue Ueberraschungen zu Tage zu fördern, und so erhalten wir aus der kundigen Hand Davidsons eine sorgfältige Edition eines von ihm gefundenen, beträchtlichen Fragments aus der Polemik Saadjas gegen Hiwi (eigentlich Hajjawaihi) aus Balch. Als ich vor einigen Jahren in einer besonderen Studie alles, was wir von diesem eigenartigen Ketzer wissen, nach dem damaligen Stand unserer Kenntnisse zusammenzustellen suchte¹), da konnte ich nur ein einziges wörtliches Zitat aus dieser Polemik anführen, aus dem zugleich hervorging, dass sie Saadja in viergliedrigen, hebräischen Strophen geschrieben hat²), und diese Tatsache wird durch

יוי חבלכי (יוי חבלכי VII), vgl. dazu die Besprechung Libers, REJ 56, 186. S. auch noch meinen Artikel in אוצר ישראל, s. v. (IV, 268).

²⁾ Es ist dies die bekannte Stelle, die Jehuda b. Barzillai in s. Jezira-Kommentar, p. 21, aus einer polemischen Schrift Saadjas (יחשבת אחר בספר אחר בספר אחר בינו בספר אחר בינו מענות מין אחר (ובואת (ובואת (ובואת (ובואת (ובואת לובינו סענות מין אחר השבתי אליו אליו שכתב בו מאחים שענות ... והשבתי אותו .. וכן היתה תשובתי אליו בכר (אלבלני בו מאחים שענות ... והשבתי אווי בינו היה הלשון וכר לאלני בו Die betreffende Schrift Saadjas ist aber nicht das הארמיים, wie D., Graetz folgend, annimmt (p. 14, n. 12, u. 82), sondern am wahrscheinlichsten das הארבי עלי מתהאמל wahrscheinlichsten das בינו אלרך עלי מתהאמל wahrscheinlichsten das הארבי עלי מתהאמל s. darüber zuletzt mein Karaite literary Opponents, p. 97 ob.

das vorliegende Fragment, das 73 solcher Strophen enthält, vollauf bestätigt. Dabei erfahren wir, dass auch Hiwi seine Einwände1) in Reimen versasst hat (s. Strophe 61: גם השיאוך הרווים, aber in nichthebräischer Sprache (s. Str. 87: דבה הוצאת וצרחת בה לפני נכר), am wahrscheinlichsten in arabischer. Saadja aber konnte ihm nicht, wie wir jetzt wissen, in dieser Sprache antworten. - Dass nun das vorliegende Pragment ein Werk Saadjas ist, folgt daraus, dass es als Akrostichon das Alphabet in gerader (אמנייב) und umgekehrter (אמנייב) Reihenfolge hat, und, darin eingestreut, den Namen des Verfassers (אמניר בן יוסף), woraus sich zugleich ergibt, dass, wie ich nachgewiesen, der Titel אלוף אול אול Saadja eigen war und nicht dessen Vater, wie manche behaupteten (s. mein eigen war und nicht dessen vater, wie manche benaupteten (s. mein großen war und nicht dessen vater, wie manche benaupteten (s. mein Ernennung zum Gaon, d. h. vor 928, verfasst hat (so schon Graetz). Dass sie aber gegen Hiwi gerichtet ist, ergibt sich vor allem daraus, dass zwei Einwände, auf die hier geantwortet wird, mit solchen, die anderweitig als von Hiwi herrührend bekannt sind, zwar nicht vollkommen identisch (wie D. p. 83 behauptet), aber sehr nahe verwandt sind. Die eine ist die aus Anlass der von Noe dargebrachten Opfer gestellte Frage: wieso Gott an Fett und Blut Wohlgefallen finden kann (Str. 28: מושאלת על חלב ודם איך נרצו כמרקחת), was nun als Teil einer im allgemeinen auf Gottesdienst und Opferkult sich beziehenden Kritik Hiwis (bei mir nr. 6) sich erweist. Der zweite Einwand ist in-bezug auf Abraham gestellt und fragt hier Hiwi, wieso Gott sich einen einzigen Menschen zum Eigentum wählen kann und die übrigen gleichsam den Engeln ausliefern (Str. 36-40), was wiederum eine Variante von nr. 9 bei mir ist, wo aber das Objekt der Frage nicht einzelne Personen, sondern Israel und die Völker sind und wo Hiwi sich nicht an Gen. 12, 1 ff., sondern hauptsächlich an Deut. 32, 9 angelehnt hat (die auch von D., p. 96, angeführte Quelle für diese Frage lautet: תובגן חיוו אלבלבי לענה אללה פי הוא אלפסוק ומא אשבהה פקאל אלך. Aber auch die übrigen Einwände, auf die in unserem Fragment geantworter wird, sind ganz im Geiste Hiwis gehalten und seinem System und Gedankengang angepasst. Dass sie aber anderweitig nicht bekannt sind, ist der reine Zufall, denn unser Fragment erstreckt sich auf Gen. 3, 22-37, 34, während die bisher bekannten zwei Einwände, die sich auf die Genesis beziehen, sich an 1,2 und 3,9 anlehnen (s. meine Studie, nr. 1-2). Alle Einwände Hiwis betrugen bekanntlich 200 und davon wird hier, wie D. (p. 23-25) nachweist, auf 31 geantwortet, was etwas weniger als 1,6 des ganzen ausmacht (so dass die vollständige Polemik Saadjas etwa 470 Strophen enthalten hat). Die Zahl 31 ist nun richtig, nur müssen die ersten 14 ein wenig anders geordnet werden. So ist Frage 1 bei D. (Strophe 1-4) in zwei zu zerleger. Str. 1 bildet den Schluss einer auf Gen. 3, 22 sich beziehenden Frage, nämlich die, warum es Gott nicht wollte, dass Adam vom Lebensbaum essen sollte (so dass die p. 80 angeführte Stelle aus dem Shikand Gümâvîk Wijâr, wo vom Baume der Erkenntnis die Rede ist, dan it nicht zu tun hat), während Str. 2-4 sich auf 3,24 beziehen, aus dem Hiwi den Schluss zog, dass Gott sich vor Adam fürchtete,

י) Den Titel dieser Einwände kennen wir nicht. Das hebr. מסאיל (s. vorhergehende Anm.) en'spricht nicht ganz genau dem arab. מסאיל, das sich bei Kirkisâni findet (s. D., p. 82) und das auch D. an die Spitze seiner Edition (מאלה, p. 38) gesetzt hat.

also nicht allmächtig sei. Str. 5-6 sind eine Art Einleitung zu dem in Str. 7-9 enthaltenen Einwand, bilden also zusammen eine Frage und sind nicht in drei (2-4 bei D.) zu zerlegen. Die Fragen 5-14 sind demnach als 4-13 zu nummerieren, während Str. 30 eine besondere. sich an Gen. 8,21 anlehnende Frage enthält, d. h. warum hat Gott den bösen Trieb nicht abgeschafft (על יצר הרע דרשת למה לא העכירו)? während Str. 19 sich an 6,5 anschliesst und hier die Frage gestellt wird: wozu hat Gott überhaupt böse Gedanken in das Innere des Menschen gesetzt (נעור אמרת מהשבות און בו ייסר; danach ist D., p. 47, n. 119, zu berichtigen). Zugleich sehen wir aber, wie Hiwi seine Einwände geordnet hat. Er hielt sich an der Reihenfolge des Pentateuch, doch knüpfte er manchmal an eine Stelle auch verwandte Fragen an. So behandelte er aus Anlass der Tötung Abels die Fragen: warum leiden die Menschen (Str. 10-11)? warum leben sie nicht ewig (Str. 12-15)? und warum ist der Mensch eine Quelle der Verunreinigung (Str. 16-18)? 1). Weiter ergibt sich aus unserem Fragment die allerdings schon früher bekannte Tatsache, nämlich dass Saadja bei vielen Ausführungen in Emunot die Einwände Hiwis vor Augen hatte (s. die Belege bei D., p 85-94). U. a. zeigt sich, dass in den zwölf Einwürfen am Schlusse des 3. Abschnittes nicht nur der 5. u. 6., sondern auch drei weitere (4, 7 u 11) von unserem Ketzer herrühren. Ob wir aber trotzdem berechtigt sind, mit D., der in dieser Hinsicht Graetz und Guttmann folgt2), anzunehmen, dass alle 12 Hiwis Einwände wiedergeben? Ich glaube trotzdem, meine Beweise gegen diese Annahme (s. meine Studie, p. 19-20) aufrecht halten zu können und glaube, dass Saadja hier allerlei zu seiner Zeit von verschiedenen Seiten gemachte Einwände gegen die Göttlichkeit der Tora und ihre Giltigkeit zusammengestellt hat. Besonders bleibt doch der Umstand bestehen, dass Saadja selbst den ersten Einwand einem Ketzer zuschreibt (פאקול לעל בעק אלנאס) ... פאקול לעל בעק אלנאס יקצר ען אלתכסך בחדא אלכתאב אלך; hebr. מקצרים; hebr. יקצר ען אלתכסך בחדא אלכתאב אלך ... ואלבי לעל איכיר), den zweiten aber einem anderen ואלבי לעל איכיר) יקצר בה אלך; hebr. יוכרי מקצר מהחזיק בו וכרי). - Wenn wir also einerseits nur diese drei neuen Einwände in Emunot berücksichtigen, andererseits nr. 9 bei mir, trotz ihrer Aehnlichkeit mit Frage 16 bei D. (s. ob.), als besondere zählen, so bekommen wir insgesamt 44 Fragen (81 + 3 + 10), nicht 48 (wie bei D., p. 23–26), d. h. ctwas mehr als $^{1}/_{5}$ des ganzen. Trotzdem bleibt das Bild, das wir bisher von Hiwi hatten, wesentlich dasselbe. Er bleibt weiter der systemlose Ketzer,

¹⁾ Möglicherweise hat Hiwi seine Einwände nur gegen den Pentateuch gerichtet, so dass nr. 10 bei mir (den Widerspruch zwischen I Kön. 7, 13—14 und II Chr. 2, 13 betreffend) ebenfalls aus Anlass irgend eines Widerspruchs im Pentateuch angebracht war (auf einem solchen von Hiwi hervorgehobenen Widerspruch zwischen Gen. 15, 5 [nicht 23, 17] und Deut. 7, 7 wird auch in unserem Fragment, Str. 43, geantwortet). Eine Reihe solcher Widersprüche in der Bibel werden auch in Sifre Num. § 42 (fol. 13 a) hervorgehoben und vielleicht haben auch sie Hiwi als Quelle gedient, s. JQR, N. S., III, 413.

²) Graetz (Geschichte V¹,534) und Guttmann (Monatsschrift 1879, 263 ff.) nehmen allerdings an, dass nur die ersten 10 von Hiwi herrühren, während in den letzten zwei nach ihnen Saadja sich gegen muhammedanische und christliche Polemiker wendet (s. besonders Monatsschr, l. c., 298). Darin muss ich aber D. Recht geben, dass auch die letzten zwei von jüdischen Ketzern herrühren, da nun Saadja auch beim elften ausdrücklich die "Ketzer" אלכםאר), פרכופרים, erwähnt.

der von überall seine Pfeile gegen die Tora sich geholt hat is. meine Studie, p. 24), auch die Kategorien seiner Einwände bleiben fast dieselben (s. ib., p. 18, u. D., p. 27-28). Nur in zwei Punkten erfahren wir Neues. Der eine betrifft sein Verhältnis zu nichtjüdischen Quellen. Dass Hiwi unter dem Einfluss der persischen Magier gestanden hat, ist jetzt ziemlich bekannt und anerkannt, und D. konnte zu der von mir (p. 11, n. 2) verzeichneten Parallele aus dem oben erwähnten Shikand Gûmânîk Vijâr noch eine hinzufügen (p. 82, nr. c; nicht aber p. 80, nr. a, s. ob.). Vielleicht nennt ihn auch darum Saadja ibn Danan, der nicht nur aus Abraham ibn Daud geschöpft zu haben scheint (s. D., p. 29, 103), מכשר, d. h. Magier. Weiter habe ich nachgewiesen, was D. nicht erwähnt, dass Hiwi unter dem Einflusse arab. Freidenker, wie ibn Rawendi u. A., gestanden hat (s. meine Studie, p 21-22). Aber nun wird Hiwi in dem Fragment Saadjas der Hinneigung zum Christentum beschuldigt und dazu in so deutlichen Worten, dass gar kein Zweifel aufkommen kann. Nachdem es (Str. 50) heisst: אחרי זה אצחת שקר לתשפיל. למצות לשלשה אל מרים ומשפיל, was auf Gen. 18, 1—2 hinweist, und dann (Str. 51): ובקחתו שחד ובקחת של בשר ולחם. ובקחתו שהד אמרתה כי אכל בשר ולחם. ובקחתו שחד בשר החם, was auf ib. 8—10 Bezug hat, und nachdem Saadja diesen Einwand fast mit denselben Argumenten bekämpft wie in Emunot, Absch. II (ed. Slucki. p 47, angeführt bei D., p. 86), wo er aber ausdrücklich gegen das Christentum polemisiert (ebenso z. B. Bechor Schor in s. Komm. z. St.; vgl. auch noch Guttmann, Die Religionsphilosophie des Saadja, p. 108 ff.), lesen wir weiter (Str. 54): אתה ירעת אשר ירע לבכך. כי ארגיך נאכל ונשתח ונשרף ויאובף. לכן ביקשת את כל הרעה אשר ירע לבכך. כי ארגיך נאכל ונשתח ונשרף ויאובף. לכן ביקשת יריבך וכוי. was doch nur, wie D. richtig bemerkt, sich auf die Eucharistie beziehen kann (נשרף in der Bedeutung von כהן שרעתו עיפה שורפת חיה). Wie ist nun diese Tatsache zu erklären,? Hat er wirklich manche christliche Dogmen angenommen 1) und wurde er vielleicht deswegen nicht nur von Rabbaniten und Karäern, sondern auch von einem Sektirer, wie Abu Imrân al-Tiflisi (D. schreibt irrtümlich Abu 'Amrân al-Taflisi und macht ihn zu einem Karäer; s. p. 15, n. 16. 18. 82) angegriffen? Umsomehr muss es Wunder nehmen, dass Hiwis Werke oder Anschauungen in jüdische Schulen Eingang gefunden haben?). Der andere Punkt betrifft das Verhältnis Hiwis zur talmudisch-midraschischen Literatur. Für die am Schlusse des III. Abschnittes d. Emunot enthaltenen 10 Einwände, die aber meiner Ansicht nach nur zum Teil von Hiwi herrühren, hat Guttmann (Monatsschrift 1879, p. 263 ff.) Parallelen in dieser Literatur gefunden. Aus unserem Fragment aber erfahren wir, dass Hiwi bei manchen Einwänden den

1) Auch der Sektircr Meswi al-Okbari, ein Zeitgenosse Hiwis, wurde des Uebertritts zum Christentum beschuldigt, s. REJ 84, 180.

^{?)} Die Worte Abr. ibn Dauds: ברה מיבו אדר ברה מיבו האחר מהם חיוי אלכלבי אשר ברה מיבו העוקר מלמדים אותה בספרים וכלוחות וכוי habe ich (in meiner Studie, p. 25) auf eine von Hiwi verfasste, seinen Anschauungen gemäss gesäuberte Bibel bezogen, die dann bei Schullehrern in Gebrauch war. D. (p. 31) widerspricht dieser Auffassung und glaubt, dass anstatt musprünglich (in der Quelle Abr. ibn Dauds?) zwei Städte oder Distrikte gestanden haben. Beweis hierfür seien die Worte Saadja ibn Danâns: חבינו מעריה חיל שראה מלברי תינוקות בערי אלבלך בכבל (sic!) מלמרים תורה חיוי הכיבו מעריה חיל שראה מלברי תינוקות בערי אלבלך בכבל (www. Aber kann diese augenscheinlich korrumpierte Stelle als Beweis gelten? und konnten die ketzerischen Ansichten Hiwis Kindern vorgetragen werden?

Midrasch geradezu voraussetzt. So wird die auf das Bestrafen des Geschlechtes der Sintstut sich beziehende Frage (Str. 24): מרוע מרוע חשכון לא שם לנפשו מנוחת nur dann verständlich, wenn wir die von D. angeführte Stelle aus Gen. r. (p. 50, n. 141) im Auge haben. In Str. 26: רגנת מדוע חשאיר מורע מרעים פלימה. למה לא ישריד נח וחוא לא חשא וכוי kann unter זרע מרעים nur Og gemeint sein (s. Deut. 3, 11 הוא נשאר מיתר ייבא הפלים ייגר וגר' . 3 (תרפאים) und mit Anschluss an Gen. R. 41 (42), 8 בר קפרא תוא עוב (ורשביל בשם בר קפרא תוא עוב). Ebenso setzt die Frage Hiwis Str. 31: die von D. (p. 54, n. 157) angeführte Stelle aus Sanhedrin 109a: מחלקו לג' כתות . . . ואחת אומרת נעלה ונעשה מלחמה . . . ואחת אומרת נעלה ונעשה מלחמה voraus. Die Persönlichkeit Hiwis wird also immer rätselhafter 2). — Die Polemik Saadjas ist durchaus im pajtanischen Stil gehalten und wir haben hier sowohl eine Reihe von neuen Wortbildungen als auch von Wörtern mit neuer Bedeutung (vgl. auch Zunz, Synag Poesie, p. 882). Ich will sie alle in alphabetischer Reihenfolge vorführen: קאבן (Str. 18) u. יאיבך (54, s. ob.), Piel resp. Pual von אבך, im Sinne von "mischen, trüben"; in der Bibel kommt dieses Verbum nur im Hitpael vor (Jes. 9, 17), und ebenso im Midrasch(s. D., p. 47, n. 116)3). קבאח (70) "umgeben sein", Hofal von אמף. - אחרו (30) "sein Verbot", etwa s v. a. אוהרחו א (14) מער – אוהרחו Nomen von למעל). – נכך (18) "Quelle", in der Bibel nur in der Mehrzahl (Hi. 38, 16). -נייחים (25) im Sinne von "Wohlergehen, Wohlstand" (die Uebersetzung bildet. - איף (54, s. ob.) "geschlürft", Nifal vom talmudischen שרף. -מצור (12), synonym zu, מצור also etwa "Unglück", Nebenform zum biblischen האלה Thr. 3,65 (vgl. D. z. St.). — Auch der Musivstil ist in unserem Fragment reichlich verwendet und D. hat die betreffenden Bibelstellen in seinen Noten verzeichnet. Doch sind noch manche nachzutragen, und zwar: נבורת ירו לא הקצר (Strophe 2), vgl. Num. 11,28; מבשו (6) vgl. Ps. 34, 23 (es ist daher nicht nötig mit D. in משנו סורה zu emendiren); ואלות גאות ילכש (22), ygl. Ps. 42,24 (22), vgl. Ps. 93,1; עלילות תתעולל (27), ygl. Ps. 141,4 (nicht Num. 22,29); עצמו (45), ygl. Ez. 37,7; את בניו ואת בותו (46), ygl. Gen. 18,19; רב שוב אשר צפן (48), vgl Ps. 31,2; רקים פוחוים (61), vgl Jud 9,4. Ausserdem finden sich in Fragment selbstverständlich auch talmudische Redensarten, auf die D. nicht immer aufmerksam macht. So wäre z. B. bei תשובה נציח (Str. 7) auf Sanhedrin 105 a (nicht auf Jer. 8,5) zu verweisen und bei חחר וישיבה אחר (ib.) auf Mischna Berachoth 9,8 resp. Jebamoth 17b (כי ישכו אהים יחדו שהיתה להם ישיבה אחת בעולם), bei מכם הרום (6) auf Berachoth 51 a, usw. — Zuletzt sei zum Text Saadjas und zu der Bearbeitung D.'s noch folgendes bemerkt: Str. 3 הליכתו bedeutet hier nicht "Vertreibung" (so D. "expulsion"), sondern "Auffährung", vgl. הליכות אלי Ps. 68,25. — Str. 4, n. 73, der hier

י Die Worte למה לא ישרוד כה וכוי gehören noch zur Frage Hiwis und nicht zur Antwort Saadjas, wie D. übersetzt. 2) Vgl. auch oben, p. 4, n. 1.

⁸ Später finden sich sowohl Piel- als auch Pual Formen in medizinischen Werken, s. Ben Jehudas Lexikon, s. v.

⁴ Kommt auch bei Kalir vor, s. Zunz, l. c., p. 386. 394.

angeführte Midrasch hat mit der Antwort Saadjas nichts gemeinsames (ebensowenig Str. 30, n 156). - Str. 8 10-5nn5 bedeutet hier nicht "ändern", sondern "vergelten", vgl. das biblische חלף עכורתם Num 18,4 und Str. 56: חלף אשר ישאף האויר. [Später gebrauchen die Uebersetzer für diesen Begriff nun, das dem arab. Oces enspricht, s. Goldzihers Besprechg. i. d. Theol. Litztg. 1916, nr. 6]. - Str. 17 על כן בהיפרדם, wohl in vielleicht בכל מאדם zu emendiren und austatt des schwierigen בכל מאדם vielleicht נברלו מארם. — Str. 22 בי ידע ב און הנכת ברלו מארם. — Str. 22 בי ידע בי leitet D. von ורגנים Jes. 29,24 ab, hält es also für Qal, es ist aber wohl בנים zu punktieren, also Piel, vgl. Gen. R. 20,2: שריגן דברים על . . . . הנחש . . . . . שריגן דברים על . . . בוראו - Str 32 להכעיםם wohl in בוראו zu emendieren und bezieht sich auf Hiwi, "um Gott zu erzürnen sagtest du, dass Er sich vor ihnen erschrocken hat". - Str. 40 in dem angeführten arabischen Sprichwort משל ההגריאים) ist einfach מהאים in הראים zu emendieren: "der Strauss gehört weder zu den fliegenden (vgl. כאשר ידאה הנשר Deut. 28,49), noch zu den Lasttieren (vgl. die Aenderung der LXX וירכיבם על נושאי בני אדם). [So auch jetzt Goldziher, 1 c., im Namen Immanuel Löws.] Alle von D. angestihrten Konjekturen sind also gegenstandslos.

— Str. 44, n. 204. Dass Saadja auch in s. Pentateuchkommentar Gen. 15,11 auf die Auferstehung bezog, sagt ausdrücklich Jefet z. St. (angeführt in Kohler-Festschrift, p. 257): ומע דלך אדעא (אי ראס אלמתיבה) בשנים לר אדעא (אי ראס אלמתיבה) בשנים און בר בת עלי תחיית המתים בשנים בא Str. 49 עברם לעברנו וירב עצכונו בשמנו ושיקוי יכאיבו וירב עצכונו aber wieso sollen dadurch Schmerzen verursacht werden, vielmehr steckt in irgend ein שכשו ähnliches Wort (vielleiht שושו und dachte hier Saadja an Verse wie Prov. 13,24. 19,18. 28,14. 29,15. — Str. 55 האינו מאכן heisst "und bedeutet hier nicht Essbares" (ist also nicht nötig in אינו בקול חכם הרוים). — Str. 61 הרוים בקול חכם הרוים בקול הכם הרוים בקול חכם הרוים השומע בקול חכם הרוים bezieht D. auf Isak, der Abraham gehorsam war und sich auf dem Altar binden liess, aber חכם הרום bedeutet ja Gott (s. ob.), dann steht ja in Gen. 22 nichts von Isaks Gehorsam, vielmehr sagt es nur der Midrasch (Gen r. 55, 6: וולכו שניהם יחדו. זה לעקור וזה ליעקר זה לשחום וזה לחשתם.). Ich glaube also es auf Abraham beziehen zu müssen, der den Befehl Gottes ohne Murren auszuführen sich bereit erklärte (Gen. 22, 1-8) und dazu passt auch Str. 62, wo gesagt wird, dass Gott jemand durch sein Wort, d. h auf natürlichem Wege, töten kann und ihm dann in der zukünftigen Welt seinen Lohn giebt. Er kann ihn aber auch durch seinen Boten töten (wie in unserem Falle Isak durch Abraham) und dann belohnt Gott sowohl den Getöteten (Isak), als auch den, der seinen Befehl ausgeführt hat (Abraham). — Str. 64 תנני אורש erklärt D. ganz richtig "ich spreche" und leitet es von ארשה Ps. 21, 3 ab. von כרשיון Ezra 3, 7 ableitet und demgemäss auch übersetzt (ed. Lehmann, p. II: אישתקקת ארשת מן כולה כרשיון כורש מלך פרס פגעלתה ארגא: bei ibn Ezra z. St. ohne Quellenangabe). — Str. 67 לא תדע מה תביא übersetzt D. "du weisst nicht, was du sprichst" und leitet מבא von עבא von נבא ab (wie נבט von ccc), was aber unwahrscheinlich ist. Es scheint vielmehr hier הביא die Bedeutung "vorbringen, vorlegen" zu haben. — Ebensowenig kann Str. 68 להפין von abgeleitet werden und "retten"

DOBRINSKY, J., מן המצור "Aus der Enge". 2 Kanzelreden, (geh. zur Propagierg. der 3. Kriegsanleihe). Hrsg. vom Vorstande d. israelit. Tempel-Vereins für die beiden Gemeindebezirke Mariahilf u. Neubau in Wien. Wien, R. Löwit, 1915. 22 S. 8°. M. 0.40.

DUKAS, R., Die Motive der preussischen Judenemanzipation von 1812 mit Berücksichtigung ihres Verhältnisses zu den Ideen der Judengesetzgebung der französischen Revolution. Berlin, L. Lamm, 1916. 65 S. 8°. M. 2,50.

Die zahlreichen, von I. Freund veröffentlichten Dokumente, ermöglichen einen Einblick in die Entstehung des Gesetzes vom 11. März 1812. An dieses Material anknüpfend unternimmt es die Verfasserin, die Motive der preussischen Judenemanzipation zu prüfen. Die in der Literatur vorherrschende Meinung führt sie auf den Einfluss der Ideen der französischen Revolution zurück, demgegenüber unterscheidet die Verf. zwei Phasen der Emanzipationsversuche, deren zweite unter Hardenberg sich an die französische Ideeenwelt und die Gesetzgebung des Kgr. Westphalen anlehnt, während die Reformarbeiten der Zeit, die an den Namen Steins anknüpft, damit wenig zu tun haben. Der letzte Satz wird an der Hand des Schrötterschen Entwurfs eines Judengesetzes (S. 18 ff.) und der darüber erstatteten Gutachten (S. 22 ff.) eingehend erörtert. Zur Erhärtung des ersten dient vor allem die Uebernahme einiger Artikel des westphäl. Judendekrets in die Hardenberg vorgelegten Entwürfe (S. 57) und die Beseitigung einiger einschränkender Bestimmungen, die noch aus den früheren Reformvorschlägen stehengeblieben waren (S. 58 ff.). So richtig der Grundgedanke der Arbeit ist, dass die preussische Judenemanzipation nicht auf Grund einer abstrakten Gleichheitsidee, sondern als Staatsnotwendigkeit und in Berücksichtigung der bestehenden Verhältnisse betrieben und schliesslich vollzogen worden ist, so wenig scheint mir die These der Schrift restlos bewiesen. Das Arbeitsgebiet ist auch zu eng abgesteckt, ganz ohne Berücksichtigung der allgemeinen Verhält-nisse und der treibenden Persönlichkeiten lässt sich die Frage nicht lösen, die Motive greifen zu sehr in einander. So ist doch zu be-achten, mit welcher Kleinlichkeit und Engherzigkeit in den drei gescheiterten Reformversuchen die Rechte der Juden abgemessen werden (S. 12 ff.), und wie mit einem Male der Grundsatz der Gleichberech.

tigung in Schrötters Entwurf hervortritt. Auch dass die Städteordnung von 1808 keine Ausnahmen für die Juden bestimmte, war ein wichtiger Schritt. Andererseits beherrscht die Tendenz der Auflösung der jüdischen Nationalität auch die Judengesetzgebung Napoleons I. Der Hinweis auf die westphäl. Gesetzgebung war Hardenberg durch Dav. Friedländer (Freund, 1I, S. 335) und Jacobsohn nahegelegt. Dies und manches andere hätte in der sonst verdienstlichen Arbeit Berücksichtigung verdient.

EICHRODT, W., Die Quellen der Genesis von Neuem untersucht.

(= Zeitschrift f. d. alttestamentl. Wissenschaft. Beiheft 31.)
Giessen, A. Töpelmann, 1916. III, 156 S. 8° M. 5,60.

EPPENSTEIN, S., Abraham Maimuni, sein Leben und seine Schriften, nebst Proben aus seinem Pentateuchkommentar. Berlin, Lamm, 1914. (1) u. 72 S. gr. 8°.

[Abraham Maimûni war vor allem der Sohn seines grossen Vaters und wurde daher entweder unter- oder überschätzt. Er erbte von seinem Vater dessen vornehmen und milden Charakter, dessen Bescheidenheit, dessen Würden als Nagid und Arzt, dessen Liebe zur Wissenschaft, aber nicht dessen weiten Blick und nicht dessen alles durchdringenden Geist. Trotzdem sind sowohl seine Persönlichkeit als auch seine literarischen Leistungen sehr beachtenswert und verdient er vollauf eine Monographie, die ihm hier von Eppenstein in reichlicherem Masse als bisher /aber nicht in möglichst erschöpfender Weise, hams werden zunächst die beiden polemischen gegen Daniel ha-Babli behandelt. Die eine, ברכת אברהם, wird sehr gut charakterisiert, die andere dagegen, מעשה נסים, fast mit einem Satz abgetan (p. 7), wiewohl sie halachisch nicht minder wichtig ist. Die Responsen Abrahams (p. 9), zu denen noch das ed. Margulies (MGWJ 44, 11) hinzuzufügen ist, behandeln nicht nur talmudische Gegenstände, sondern auch theologisch-philosophische. Ein solches, was bei E. ebenfalls nachzutragen ist, zitiert der Muhammedaner 19, 'Ala al-Dîn al-Muwal bit in s. arab. Komm. zum חלכין לרבי אברהם כן הגאון רבי זיל פי נואב : 102 (JQR 18, t02: מלכין לרבי אברהם כן הגאון רבי זיל פי נואב Das bedeutendste Werk Abrahams ist ohne Zweifel das Kirâb Kifâjat al-Abidîn, das sich nicht vollständig erhalten hat. Ein Fragment davon ist noch in ms. Bodl. 2752 enthalten (s. mein Zur jud .- arab. Literatur, p. 78) und ein anderes über Schlachtregeln ib. 2861 (s. ZiHB 10, 142). E., der schon früher in der Lewy-Festschrift einiges aus dieser Schrift ediert und ins Hebräische übersetzt hat, handelt auch bier darüber ziemlich ausführlich (p. 11-26) und gibt einige weitere, sehr interessante Proben, doch hätte er auch den Inhalt der erhaltenen Teile angeben sollen. Sodann hätte er

¹⁾ Früher erschienen über Abraham zwei Monographieen im J. 1896: ein Schulprogramm von C. Werner und eine ungarische Dissertation von Béla Rapoport; beide sind mir unzugänglich (über d. zweite s. ZtHB II, 49).

nicht behauptet, dass diese Schrift Abrahams sich in erster Reihe auf den Gottesdienst beziehe. Ebenso sollte der מאמר על ארות דרשות החיל der doch einen Bestandtell des Kitâb al-Kifaja bildet, zusammen mit diesem und viel ausführlicher, als es E. tut (p. 29), behandelt werden. Weiter bespricht E., aber ebenfalls sehr kurz, das תלחמת und er-wähnt nur nebenbei die verlorengegangenen Schriften Abrahams, zu denen doch das von Sambari (ed. Neubauer, p. 134) erwähnte מאג אלעארמין hinzuzufügen ist. Den zweiten Abschnitt seiner Schrift widmet E. dem "Kommentar Abraham Maimunis zu Genesis und Exodus" (p. 33-68), von dem er gleichzeitig Proben in der Hoffmann-Festschrift ediert hat. E. charakterisiert diesen Kommentar, der sich ebenfalls nur unvollständig in der einzigen Handschrift Bodl. 276 erhalten hat, nach allen Seiten hin. So seine Beziehungen zur philosophischen Spekulation, von denen Abraham nur wenig Gebrauch macht, und zur einfachen Exegese (Peschat). Dann über die Stellung Abrahams zum Midrasch, den er zwar zu würdigen weiss, aber sich doch auch oft ablehnend ihm gegenüber verhält. Das tat aber Abraham nicht nur ausdrücklich in den von E. angeführten Stellen (p. 39 bis 40. 70), sondern auch wo anders. So ist die Erklärung zu Ex. 19, 6 (p. 61: יששטיה דקרא אן בית יעקב הם בני ישראל וכרר דלך זיאוה ביאן ... (בסם אלך) gegen den Midrasch, nach dem unter בית יעקב die Frauen, unter בני ישראל dagegen die Männer gemeint sind, gerichtet. Der Kommentar Abrahams enthält auch Sprachliches (p. 41. 71), Vergleichungen mit dem Arabischen (p. 42) und Polemisches gegen Islam und Christentum (p. 43-44). Von den angeführten Erklärungen sind besonders diejenigen interessant, wo Abraham bestrebt ist, verschiedene Vorschriften der Thora mit Gewohnheiten, die noch vor der Gesetzgebung bei den Erzvätern und deren Umgebung geübt wurden, in Verbindung zu bringen (p. 43-46; besonders zu Gen. 44,18). Von den anderen Erklärungen sind besonders interessant die zu Gen. 22,14, 32, 8, 36, 15, 37, 29; Exod 11, 7; gezwungen dagegen und zum Teil homiletisch die zu Gen. 27, 28, 35, 18, 49, 5; Ex. 15, 20, 30, 12—Im Einzelnen habe ich noch zu bemerken: p. 8 über Daniel b. Saadja ha-Babli od. Daniel ibn al-Amschata (nicht Amschati) und Samuel b. 'Ali vgl. jetzt meine Schrift Babyl. Geonim, p. 15 ff. - p. 10 über die Antwort auf die Frage des Josef b. Gersom (nicht Gerson) ib. p. 41 und Simonsen in d. Guttmann-Festschrift, p. 218 ff. — p. 11 man kann nicht im allgemeinen sagen, dass im Mischne Tora kein warmer Ton zum Durchbruch komme, man vgl. z. B. den Schluss von עברים, ים מומאת צרעת, הי מחנות עניים und dgl. — p. 18 über die bekannte Verordnung Maimonides' inbetreff des Unterlassens des Leisesprechens der Tefilla s. jetzt das arab. Original des Responsums ed. Friedländer in JQR, N. S., V, 1 ff. und Simonsen l. c., 211 ff. - p. 25 n. 1 über die Versteigerung der Bibliothek des Abraham he-Chasid (E. schreibt irrtümlich Hachasid) s. meine Bemerkungen ZHB 12, 112-114. - p. 30 Isak b. Israel ibn Schuweich (nicht Schoweik) war Gaon in Bagdad und Verfasser mehrerer Pijutim 1), s. über ihn meine genannte Schrift, p. 42 ff. - p. 51 n. 5 über das Klagelied des Elazar b. Jakob ha-

ו) Firkowitsch will in Tschufut Kale einen Pijut mit dem Akrostichon יצחק und mit der Ueberschrift יישראל סנגארי und mit der Ueberschrift יישראל סנגארי עדק ראש הישיבה בר ר' ישראל סנגארי gefunden haben (s. אבני זכרון, Vorrede, p. 28). Da nun das Wort כנגארי verdächtig ist (s. Harkavy, Altjüd. Denkmäler, p. 272, n. 2), so ist das eher ein Pijut von unserem Gaon.

Babli auf Abraham Maimuni s. ib. p. 9, wo ersichtlich ist, dass der Neudruck Halberstams nur etwas mehr als die Hälfte des Liedes enthält. — Zuletzt sei darauf hingewiesen, dass der oben genannte 'Alä al-Dîn Muwikkit auch den Pentateuch Kommentar Abrahams gekannt hat und aus ihm eine Stelle zu Gen. 2,6 anführt (s. JQR 13, 501) Von diesem Kommentar, soweit er erhalten ist, bereitet nun E. seit Jahren eine Edition vor. Möge es ihm gelingen, sein Vorhaben, das sowohl zur jüdisch arabischen Literatur als auch zur Geschichte der Bibelexegese einen wichtigen Beitrag bilden wird, recht bald zur Ausführung zu bringen. An Dank der Fachgenossen wird es ihm nicht fehlen.]

EPSTEIN, J. N.; Der gaonäische Kommentar zur Ordnung Tohoroth. Eine kritische Einleitung zu dem R. Hai Gaon zugeschriebenen Kommentar. Berlin, Mayer u. Müller 1915. VI u. 160 S. 8°. M. 5.

Im Jahre 1856 wurde der in der Ueberschrift genannte Kommentar im קובץ מקשו ידי גאונים von J. Rosenberg mehr "schlecht" als "recht" herausgegeben und als ein Werk des Gaon Hai ausgegeben. Indes fehlte es nicht an Stimmen des Zweifels an der Autorschaft dieses Gaons, dem u. a. auch Ginzberg in seinen Geonica I, S. 172-173 mit erwägenswerten Gründen Ausdruck gegeben hat. Nun hat sich Epstein, dem wir bereits eine Anzahl grösserer und kleinerer, sämtlich beachtenswerter Beiträge literarhistorischer und lexikalischer Art auf dem Gebiet der geonäischen Literatur verdanken, der lohnenden Aufgabe unterzogen, dieser geonäischen Schrift eine eindringende Untersuchung zu widmen, womit er zugleich einen überaus schätzenswerten Beitrag zur Literatur dieser Zeit überhaupt geleistet hat. In 8 Abschnitten verbreitet sich der Verfasser über alle in Betracht kommende Fragen dieses bedeutenden Werkes in literarischer und sprachlicher Hinsicht, wobei er zu höchst wichtigen und unanfechtbaren Resultaten gelangt. — Nachdem Epstein, besonders an der Hand des Wb. von Ibn Ganâb, nachgewiesen hat, dass der Kommentar keineswegs Hai zuzusprechen ist, da jener, ein jüngerer Zeitgenosse des Gaon, den Verfasser nur als einen Ostländer bezeichnet, ausserdem seine Zitate aus dem wirklichen Mischnakomm. Hais im direkteu Gegensatz zu den Erklärungen des סירוש על מהרות stehen, und als besonders ins Gewicht fallend die mannigfachen palästinensischen Beziehungen darin hervorgehoben hat, unternimmt er es, Heimatsort und Zeit des Verfassers, so weit als möglich, zu bestimmen. Hierbei weist nun Epstein nach, dass der Kommentar vielfache Berührungen mit Saadias Erklärungen der 70 Hapaxlegomena zeigt, sowohl in der Deutung von Mischnaworten, wie auch in der Anwendurg von biblischen Aequivalenten zu talmudischen Wörtern, ebenso wie manche Erklärungen des Komm, mit denen Saadias im Komm. zum Sefer Jezira und in seinem Agron übereinstimmen. Wenn nun einige Bemerkungen im Komm. von den uns vorliegenden Ansichten Saadjas abweichen, so ist E. wohl berechtigt, dies verschiedenen Rezensionen von S's Bibelkommentaren oder einer späteren Meinungsänderung des Gaon zuzuschreiben. Hierzu sei noch bemerkt, dass ich bereits in meinen "Studien über Dunasch's Kritik gegen Saadia", Monatsschr. 1902, S 79 fgg. darauf hingewiesen habe, wie Dunasch mehrfach einen von dem unsrigen abweichenden Wortlaut von Saadias Kommentaren vor sich gehabt haben muss. - Jeden-

falls lag es infolge dieser engeren Beziehungen des Tohorotkomm, zu den Schriften des grossen suranischen Gaons recht nahe, dass der Glossator einmal seiner Anschauung, dass Saadia der Verfasser ge-wesen sei, Ausdruck gegeben hat. Muss jedoch aus anderen Gründen von der Autorschaft Saadias abgesehen werden, so kann jedenfalls nur die Zeit kurz nach der Wirksamkeit dieses Gaons in Betracht kommen, da die letzte in dem Werk zitierte Autorität, allerdings auch die einzige, Nachschon von Sura ist (gest. 882). - In dem Abschnitt, der der Charakteristik des Komm. gewidmet ist, geht Epstein auf die Eigentümlichkeit desselben, seine Art der lexikalischen Bearbeitung näher ein, weist auf die umfassenden Sprachkenntnisse des Verf. hin, der, ausser dem Syrischen und Arab., auch das Griechische gut kennt, ferner auf die reiche, mitunter kunstvolle Sprache des Verfassers, der auch für die Realien im Talmud viel bedeutsames Material liefert. Aus dem sprachlichen Material glaubt nun E. schliessen zu können, dass der Kommentator ein suranischer Gelehrter war, der sich jedoch einige Zeit in Palästina aufgehalten hat, wo er Gelegenheit fand, sich näher mit dem Jeruschalmi und palästinensischen Gebräuchen bekannt zu machen, aber auch dort vorhandene Glossare, in denen auch das Griechische, das ja ehemals dort und in Egypten gesprochen wurde, zur Wiedergabe der Bedeutungen herangezogen worden war, kennen zu lernen; solche Erklärungen hat dann der Verfasser wörtlich aufgenommen. Epstein weist auf derartige Glossare, die sich in manchen Papyri fiuden, besonders aber auf das von Popadopulcs-Kerameus in der Harkavyfestschrift veröffentlichte Fragment eines griechischen Mischnavokabulars hin, das im 6. oder 7. Jahrhundert entstanden sein soll. — Aus diesen Ausführungen Epsteins würden wir auch einen Einblick in die literarische Tätigkeit Palästinas und des ihm nahestehenden Egyptens vom 6. bis Ende des 9 Jahrhunderts gewinnen, die uns sonst als eine fast gänzliche terra incognita auf halachischem Gebiete gelten. - Sehr interessant ist auch der Nachweis Epsteins, dass eine grössere Zahl von Lesarten und Varianten des Kommentators direkt auf die Mitteilungen der sogen. Tannaim oder פשנים, der Mischna- und Baraitharezitatoren, zurckgehen, die wir uns nicht als bloss mechanische Hersager der Texte zu denken haben, sondern auch als Ueberlieferer von richtigen, alten Erklärungen. – Besonders lehrreich sind die Ausführungen Epsteins über das Linguistische des Kommentares, die als wesentliche Bereicherung der Geschichte der talmud. Lexikographie betrachtet werden können, so, was er über das Arabische und Syrische jener Zeit uns zu berichten weiss, besonders über die Kenntnis dieses letzteren Idioms noch in der spätgeonäischen Zeit. Es ist nicht zuviel gesagt, wenn wir behaupten, dass der betreffende Teil des Werkes spez. für das syr. Lexikon sehr wertvoll ist. — Bei den Ausführungen über die Benutzer des Komm. ist besonders wichtig, was E. betreffs des Gebrauchs, den der Verfasser des ערוך von jenem machte, zu sagen hat, indem dieser, der übrigens die Schrift fast wörtlich ausschreibt, die arabischen Erläuterungen zumeist, und die persischen Deutungen ständig weggelassen hat, und ferner der Nachweis, dass — entgegen der Ansicht Frankels — auch Maimuni das Werk gekannt und sich seiner bedient hat — Sehr lehrreich sind auch die Bemerkungen Epsteins über die im Komm. sich findenden Glossen, die er mit seiner philologischen Treffsicherheit von dem eigentlichen Werk des Verfassers zu scheiden weiss. Da dieser spätere Glossator sich des Arabischen und Griechischen bedient, aber auch Bekanntschaft mit dem

Lateinischen und Italienischen verrät, so schliesst Epstein mit Recht, dass er sicher das südliche Italien, resp. Sizilien, das sogen. איםליא של אין, seine Heimat nannte. Es ergibt sich aber auch daraus, dass Nathan b. Jechiel in seinem 'Aruch gerade die in der ed. Rosenberg vorliegende Rezension des Komm., die diese Glossen enthält, vor sich hatte. Hingegen hat das von Wertheim in seinem mak aus einem Genisastück herausgegebene Fragment diese Zusätze nicht. Wie E. ferner nachweist, muss der Glossator einen sehr alten Kommentar zum Sifra, wie auch einen Mischnakomm. des R. Mazliah ibn Basak aus Sizilien, des bekannten Schülers des Gaon Haî, benutzt haben. - Wenn wir noch hinzufügen, dass Epstein sich näher über die Versionen der Einleitung, über die verschiedenen Mss. resp. Rezensionen des Komm., worunter Randglossen in einem Exemplar des Jeruschalmi ed. Ven. aus dem Besitz Halberstams zu nennen sind, und über die erheblichen Mängel der ed. Berlin verbreitet, die Orthographie des Komm, bespricht und im Anhang Bemerkungen über den Namen des Kommentars gibt — der vielleicht auch משובת ר' האמי ge-nannt wurde — und auf das Vorhandensein eines Kommentars Haî's zur Mischna hinweist, - so dürfte wohl im allgemeinen der Inhalt von Epsteins Arbeit angegeben, aber keineswegs erschöpft sein. Denn diese ist eine Quelle der wertvollsten Belehrung, wie sie nur ein gleicherweise auf talmudisheem und philologischem Gebiete tüchtig Bewanderter bieten kann.

Nur einige Kleinigkeiten möchten wir unsererseits bemerken: S. 27 will E. die im Sefer Hassidim erwähnte Erzählung von Hai's Anwesenheit in Jerusalem während des Hüttenfestes aus dem Grunde nicht gelten lassen, weil es gerade der Kallamonat war. Indes waren die Kallamonate doch gerade vor dem Feste, also Im Herbst der Ellul! — S. 42 Anm. 2 arwähnt Epstein, dass 'Amram im אויים Gebräuche deutscher Juden kennt. Indes ist dieses Zitat mit der Erwähnung der שבארץ אשכנו beine kennt. Indes ist dieses Zitat mit der Erwähnung der שבארץ אשכנו beine Ansiedlung in Regensbeiter Zusatz, da zu 'Amrams Zeit höchstens eine Ansiedlung in Regensbei in diesem Lande gesprochen werden kann. — Von Druckfehlern wären zu bemerken: S. 27 und passim: statt "Bernstein" muss es heissen "Bornstein. S. 35 statt "Ronen" lies "Rouen". S. 54, Anm. 1: statt "al-Lama" lies "Luma". S. 55, Anm. 8: statt "Eknin" lies "Aknin". S. 57: statt in lies in Richten in Lies in Rolein. S. 31 statt in Bies in Richten in Richten in Richten Richten in Richten Rich

Diese geringfügige Zahl von Verbesserungen in dem an Texten und minutiösen Angaben so reichen Werke zeigt, wie korrekt Epstein in jeder Beziehung gearbeitet hat. Er hat uns zum aufrichtigsten Dank mit seinem Werk verpflichtet und mit Recht die hochsten Erwartungen für seine Edition des Kommentars selbst in uns erweckt, die er im Auftrage des Vereins "Mekize Nirdamim" bereits unternommen hat. Möge die Vollendung derselben, auch bei der Ungunst der jetzigen Zeit, nicht zu lange dauern.

FAERBER, R., Heil dir Land, dessen Herrscher e. Edler! (Ecclesiastes 10, 16-17.) Gottesdienstl. Festrede, geh. anlässlich d. 86. Geburtstages Sr. Maj. des Kais. Franz Josef I. am 18. VIII. 1915. Mähr.-Ostrau, R. Faerber, 1915. 12 S. 8°. M. 0,50.

- FISCHER, M., Heinrich Heine. Der dtsch. Jude. 1-3. Taus. Stuttgart, J. G. Cottasche Buchh. Nachf., 1916. 64 S. 8°. M. 0,80.
- FLEISCHMANN, P., Alttestamentliche Lyrik. (= Religionsgesch. Volksbücher f. d. dtsch-christl. Gegenwart. 6. Reihe. Prakt. Bibelerklärung. Heft 8.) Tübingen, Mohr, 1916. 60 S. 8°. M. 0, 50.
- FLUGSCHRIFTEN z. Ausklärung über ostjüd. Fragen Nr. 1. Birnbaum, N., Was sind Ostjuden? Zur ersten Information. Wien, R. Löwit, 1916. 16 S. M. 0,25.
- FRIEDEMANN, A., David Wolffsohn. Mit e. Bilde u. d. Faks. e. Briefes v. D. Wolffsohn. Wien, R. Löwit, 1916. 18 S. 8°. M. 0.60.
- FRIEDLAENDER, I., The Jews of Russia and Poland. A birdseye view of their history and culture. London, Putnam, 1915. 230 S. - 8°. s. 5.
- FRIEDMANN, E., Der Neujahrs- u. Versöhnuugstag d. Karäer v. Al-Melamed Fadil. Nach e. Berl. Hdschr. (Or. 405) Einltg., Text u. Uebers. (Diss.) Freiburg (Schweiz) 1915. 70 S. 8°.
- GELLES, S., Vom wahren Leben. Gedanken u. Themen zu Predigten f. d. ganze Jahr. Berlin, L. Lamm, 1916. 69 S. 8°. M. 2.
- GOLDMANN, N., Von d. weltkulturellen Bedeutg. u. Aufgabe d. Judentums. (= Weltkultur u. Weltpolitik. Deutsch u. österr. Schriftenfolge. Hrsg v. Ernst Jäckh u. v. Inst. für Kulturforschung in Wien. Dtsch. Folge 8.) München, F. Bruckmann, 1916. 53 S. 8°. M. 1.
- GOLDSCHMIDT, J., England-Mephisto. Nach e. Schrifterklärung geh. am 9. I. 1915 in d. Synagoge z. Offenbach. Offenbach a. Main, R. Rothschild, 1915. 8 S. 8°. M. 0,30.
- GOETHALS, A., Le Pseudo-Joséphe. (Antiquitées XVIII, § 63 bis 84). Bruxelles, Lamertin, 1914. 49 S. fr. 2,50.
- GRAY, G. B., The Forms of Hebrew Poetry, considered with special reference to the critism and interpretation of the Old Testament. Londor, Hodder and St., 1916, 8°. 7 s. 6 d.
- GUGGENHEIM. Aus der Vergangenheit der Israelitischen Gemeinde zu Offenbach am Main. Zur Einweihung der neuen Synagoge. [Offenbach a. M.], J. Rothschild, 1915 (Berlin, L. Lamm), 112 S. m. 2 eingedruckt. Plänen u. 11 Tafeln. 8°, M. 6.

GUNKEL, H., Israelitisches Heldentum und Kriegsfrömmigkeit im Alten Testament. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht, 1916. 52 S. 8°. M. 1,50.

[Erschien zuerst in d. Internat. Monatsschrift f. Wissenschaft, Kunst

u. Technik, 9. u. 10. Jhrg.]

- GUITMANN, J., Die religionsphilos. Lehren des Isaak Abravanel. (= Schriften, hrsg. v. d. Ges. zur Förderung d. Wissenschaft d. Judentums.) Breslau, M. u. II. Marcus, 1916. XII, 116 S. 8°. M. 4,80.
- HALEVY, J., Recherches bibliques. t. V. Paris, Leroux, 1916. 8°. fr. 20.
- HEBERT, J., La religion avant Jésus-Christ. Paris, Lethielleux, 1916. 8°. fr. 3,50.
- HEINISCH, P., Die Idee d. Heidenbekehrung im Alten Testament.

  1. u. 2. Aufl. (= Biblische Zeitfragen, begr. v. Joh. Nikel
  u. Ignaz Rohr. VIII. Folge. 1. u. 2. Heft.) Münster,
  Aschendorffsche Buchh., 1916. 79 S. 8°. M. I.
- HIRSCH, J., Die Kriegspsalmen u. d. jüd. Volksseele. Vortrag. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1916. 24 S. 8°. M. 0,80. [S.-A. a. d. Freien Jüd. Lehrerstimme. 5. Jhrg.]
- -, -, Die Juden und der Krieg. Festpredigt zur Feier des 85. Geburtstages Sr. Maj. des Kaisers Franz Josef 1. Wiznitz [Wien, R Löwit], 1915. 15 S. 8°. M. 0,40.
- HOONACKER, A., Une communauté Judéo-Araméenne à Eléphantine en Egypte au VIe et Ve siècles avant J.-C. New-York, Oxford Univ. Press, 1915. Doll. 1:
- JACOB, B., Quellenscheidung u. Exegese im Pentateuch. Leipzig, M. W. Kauffmann, 1916. 108 S. 8°. M. 3,50.
- JÄGER, K, Der Krieg in biblischer Beleuchtung. Herborn, Buchh. d. Nass. Kolportagever., 1915. 72 S. 8°. M. 0,60.
- JAHRBUCH f. jüd. Gesch. u. Literatur. Hrsg. v. Verbande der Vereine f. jüd. Gesch. u. Literatur in Deutschland. Mit Beiträgen v. Simon Bernfeld u. a. Berlin, M. Poppelauer, 1916. XVI, 246 u. 35 S. 8°. M. 3.
- JUDÄUS. Jüdische Kriegstrophäen. Frankfurt a. M., J. Kauffmann (Leipzig, M. W. Kauffmann), [1915]. 39 S. 8°. M. 0,75.
- JUDE, Der. Eine Monatsschrift. Hrsg. v. M. Buber. 1. Jhrg. April 1916 bis März 1917. Wien, R. Löwit, [1916]. 64 S. 8°. Viertelj. M. 2,50, Einzelheft M. 1.

- JUDEN, Die, im Kriege. Denkschrift des jüd.-sozialist. Arbeiterverbandes Poale-Zion an d. Internat. sozialist. Bureau Hrsg. v. Verbandsbureau Haag, Verlag d. Jüd. Soz. Arb.-Verband. Poale-Zion (Berlin, Jüd. Verlag), 1915. 94 S. 8°. M. 1.
- KAUFMANN, D., Gesammelte Schriften. Hrsg. v. M. Brann. Bd. 3. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1915. XI, 611 S. 8°. M. 6,60.
- KITTEL, R., Geschichte d. Volkes Israel. 1. Bd. Palästina i. d. Urzeit. Das Werden des Volkes. Quellenkunde u. Geschichte d. Zeit bis z. Tode Josuas. 3. Aufl. (= Handbücher d. alten Geschichte. 1. Ser. 3. Abt. 1. Bd.) Gotha, F. A. Perthes, 1916. XVI, 696 S. 8°. M. 18.
- KOHL, H. u. WATZINGER, C., Antike Synagogen in Galiläa. Mit 18 (1 farb. Taf) u. 306 Abb. im Text. (= 29. wissenschaftl. Veröffentlichung d. dtsch. Orient-Gesellschaft) Leipzig, J. C. Heinrichs, 1916. VII, 231 S. M. 60.
- KÖNIG, E., Geschichte d. alttestamentl. Religion, kritisch dargestellt. 2. durchaus neubearb. Aufl. Gütersloh, C. Bertelsmann, 1915. VIII, 689 S. 8°. M. 10.
- KOSSOWSKY, W., Les persécutions des Juiss en Russie. Bern, Carl Moor, 1915.
- LAMM, L., Verzeichnis jüd. Kriegsschriften. 1. Heft. Berlin, L. Lamm, 1916. 14 S. 8°. M. 0,60.
- LEHMANN, P., Akabjahs Ruf. (Neue Taschenausg.) Halle, Hendel Verl., [1916]. 178 S. 8°. M. 2.
- -, -, Akabjah. (Neue Taschenausgabe). Halle, Hendel Verl., [1916]. 178 S. 80 M. 2.
- LEIMDÖRFER, D., Der Kaiser in d. Bibel. Kriegspredigt 1916. Zur Feier d. Geburtstages Sr. Majestät Kaiser Wilhelms II. 27. 1. 1916. Geh. im israelit. Tempel zu Hamburg, Hamburg, C. Kloss, 1916. 11 S. 8°. M. 0,50.
- LEWI ben Gerson. Die Kämpfe Gottes. Uebers u. Erklärg. d. handschriftl. rev. Textes v. Benzion Kellermann. 2. Tl. (= Schriften d. Lehranstalt f. d. Wissenschaft d. Judentums. 5. Bd. 1-3. Heft). Berlin, Mayer u. Müller, 1916. X, 352 S. 8°. M. 9.
- [Bd. 1 vgl. ZfHB. XVIII, 19].

  LICHTENSTEIN, M., Die Grundlagen und die Entwickelung der
  Bedeutung des Wortes نوع im Alten Testament. 1. Diss.

Berlin 1915. 72 S. 80.

LIEBMANN, M., Hebräische Lesefibel f. d. zwei ersten Schuljahre. 9. Aufl. Vermehrt u. vollst, neu bearb. v. Simon Dingfelder. Mit neuen Bildern v. Jakob Granat. Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1915. 49 u. 7 S. 8°. M. 0,70.

LINDEN, J., Het heilige land, bezien bij het licht van Bijbel en historie. Met 20 autotypien. Kampen, J. H. Kock, 1915.

3.)4 S. 8°. f. 3,15.

MANNHEIMER. Der Tempel des Friedens. Weiherede zur Einweihung der Synagoge in Wilhelmshaven-Rüstringen am 7. September 1915. Oldenburg [1915]. 11 S. 8°.

-, Gedichte und Lieder für die Soldaten- und Verwundeten-Abende zu Oldenburg. 2. vermehrte Aufl. Berlin, Louis Lumm, [1915].

(10) S. 8°.

- , Kriegsgebete vom Grossherzoglichen Landrabbinate Oldenburg 1914. [Oldenburg 1914.] (2) S. 8°.

MIESES, M., Die Entstehungsursachen der jüdischen Dialekte. Wien, R. Löwit, 1915. IV, 120 S. 80 M. 4.

MITTEILUNGEN d. Gesamtarchivs d. deutschen Juden. Hisg. v. Eugen Täubler. 5. Jg. 1914. Leipzig, G. Fock, 1915. III, 197 S. 8°. M. 4.

PALÄSTINAJAHRBUCH d. deutschen evangelischen Instituts für Altertumswissenschaft d. Hl. Landes zu Jerusalem Im Auftrage d. Stiftungsvorstandes hrsg. v. Gustaf Dalman. 11. Jg. (1915). Mit 7 Bildertafeln u. 1 Plan v. Jerusalem. Berlin, E. S. Mittler u. Sohn, 1915. VIII. 178 S. 8°. M. 3.

PAQUET, A., Die jüd. Kolonien in Palästina. (=Deutsche Orientbücherei. Hrsg. v. Ernst Jäckh. IX.) Weimar, G. Kiepen-

heuer, 1915. 42 S. 80. M. 0,75.

PASSAHFEST, Zum, 1916. Ein Gruss an die jüdischen Soldaten im deutschen Heere vom Verband der deutschen Juden. Berlin [1916].

RIDDERBOS, J., Israel en de Baäls, afval of ontwikkeling. Rekt.-Rede. Nijverdal, Bosch, 1915. 95 S. 80. fl. 0,80.

ROSENBERG, J., Der Weltkrieg im Spiegel des Psalmbuches. Vortrag. Berlin, L. Lamm, 1916. 18 S. 8°. M. 0,60.

ROSENTHALER, J., Illustrierte hebr. Lesefibel. Nach den Grundsätzen d. Anschauung u. d. Phonetik hrsg. 3. verb. Aufl. Frankfurt a. M., A. J. Hofmann, 1916. VII, 56 S. 8°. M. 0,70.

SCHAMSCHON, J, Beiträge zur Geschichte d. Judenverfolgungen in Polen während der Jahre 1648-1658. (Diss.). Bern, 1912. 104 S. 8°.

SCHECHTER, S., Seminary Addresses and other Papers. (vgl. ob. Jahrg. XVIII, S. 73.)

[Ein Band von Reden, die der Verfasser während seiner fünfzehnjährigen Wirksamkeit in New York bei den verschiedensten Gelegenheiten gehalten hat. Er beginnt mit dem Satze "Reden ist nicht mein
Métier". Der Verf. redet tatsächlich nicht wie ein Handwerker, sondern wie ein Künstler. Er ist ein Meister des Wortes und der Gedanken und versteht es immer, durch eine überraschende Wendung,
durch einen glücklichen Vergleich, durch ein packendes Zitat den
Hörer fortzureissen. Die Bedeutung der Sammlung beruht aber nicht
in der glänzenden Form, sondern im Inhalt der Reden. Sie erheben
die Forderung nach Selbständigkeit der jüdischen Religions-, insbesondere der Bibelforschung. Sie legen sodann Zeugnis ab von der
Begeisterung des Verfassers für den Gesamtgeist des Judentums, von
seinem Bekenntnis zum Irrationalen. Er verkündet das ewige, unvergängliche Judentum, das unabhängig ist von Zeitgeist und Parteibildungen, dem sein tiefer Gehalt die Unzerstörbarkeit verbürgt. Dieses
letzte und zugleich persönlichste Werk Schechters wird den
Schmerz um seinen unerwarteten Verlust noch erhöhen. I. E.]

SCHOWUAUSFEST, Zum, (dem Tage der Offenbarung) 1916, ein Gruss an die jüdischen Soldaten im deutschen Heere vom Verband der deutschen Juden. [Berlin 1916.]

SCHULMAN, L., Zur türk. Agrarfrage. Palästina u. d. Fellachenwirtschaft (= Archiv f. Wirtschaftsforschung im Orient. Hrsg. v. Reinhard Junge... Ausserordentl. Veröffentlichg. Nr. 2.) Weimar, G. Kiepenheuer, 1916 XXVIII, 182 S. M. 4,80.

SCHWADRON, A., Mauschel-Predigt e. Fanatikers. Wien, R. Löwit, 1916. 32 S. M. 0,80.

SCHWARZ, A. Z., Die hebräischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien (Erwerbungen seit 1851). [= Sitzungsbericht der kais. Akademie d. Wissenschaften in Wien. Phil.-hist. Klasse. 175 Bd. 5. Abt.] Wien, A. Hölder, 1914. 136 S. u. 1 Taf. 80.

[Wien besitzt in den Sammlungen der Hotbibliothek und einzelner anderer, wie der der Israelitisch-theologischen Lehranstalt (früherer Besitz Schor und Jellinek), der Bibliothek der israelitischen Kultusgemeinde, vor allem aber der Privatsammlung Abraham Epsteins (früherer Besitz Halberstam, Luzzato u. a.) hervorragende Schätze an hebräischen Handschriften. Albrecht Krafft und Simon Deutsch gaben bereits 1847 eine Beschreibung der hebräischen Kodices der Hofbibliothek. J. Goldenthal beschrieb 1851 die neu erworbenen und gab Ergänzungen zum Kraffischen Katalog. Beide Arbeiten leiden an Unübersichtlichkeit, und lassen oft an Genauigkeit zu wünschen übrig. Für die seit 1851 erworbenen hebräischen Handschriften war man bisher auf das kurze handschriftliche Verzeichnis von Friedrich Müller angewiesen, das besonders den Wunsch nach genaueren Angaben rege machte. Es ist deshalb sehr freudig zu begrüssen, dass ein eingehender, in jeder

Weise befriedigender Katalog hergestellt wurde, der die seit 1851 erworbenen 81 Handschriften, unter denen sich einige sehr wertvolle befinden, in der von Steinschneider angewandten Methode behandelt. Schwarz hat seine Aufgabe auch hinsichtlich der in den Beschreibungen gegebenen Literaturangaben so gut gelöst, dass nur weniges nachzutragen und zu berichtigen ist.

H. P Chajes sendet uns folgende Bamerkungen:

1) S. 5 dürfte es sich um eine Frau namens Luna oder Bianca handeln, daher בינה ושני . לבנה אינם ist nicht Rabbino (wie im Index S. 129 u 130), sondern Rabbeno, Rabeno, vgl. Della Torre, Scritti sparsi, II. 250 und Cassuto. Incunab. ebr. a Firenze, 1912, S 14 "iacobo rabeno".

2) S. 45 ist zu transcribieren: "ch' il tutto regge"; ib. über מועמורו vgl. Cassuto l. c. S. 6; in פחד יצחק s. v. די הואה (1 ed. I p., p. 112b) findet sich ein יריאל וינטורי ; יצחק בכמהר ר משה יהושע מוינטורי in Nepi Ghir. p. 112 § מים.

3) S. 53 Z. 4 v. u. ist für אומר wohl zu lesen: אומר חסל) אומר ?)

4) S. 66 Z בין הואס wohl Forte oder Forti. 5) S. 69 steckt in dem מינו מיינו kein שינו Fiano? (so Z. 7 von

unten ?)
6) S. 78, 4 gegen Ende verstehe ich das: so! nicht; . . בריך די הב חילא; warum wird ib. המשחיי nicht übersetzt (Christ)?

7) S 111 Z. 10 steckt wohl in מבוא אשר יעזר אל כי der Titel מבוא לאלבו מעצו בנאו ; מעשר stimmt.

8) S. 116, 28; was bedeutet das Ausrufungszeichen nach עליך? vgl. II Chr. XX. 12.

9) S. 119 Nr. 77 l. Gallico und Valmarin. 10) S. 132 s. v. צינמו l. Cento.

n

SEGEL, B., Der Weltkrieg u. d. Schicksal d. Juden. Stimme e. galiz. Juden an seine Glaubensgenossen in den neutralen Ländern, insbes. in Amerika. 4. Aufl Berlin, G. Stilke, 1915. 144 S. 8º. M. 1,50.

SILBERSTEIN, S., Gebet u. Wohltun, e. Geburtstagsfeier im Sinne des Kaisers Predigt am 27. I. 1916, geh. in der Synagoge zu Schwerin i. M. Schwerin, Drucker: Bärensprungsche Hofbuchdruck., [1916.] 4 S. 8º. M. 0,20.

SILVA ROSA, J. S. da. Iets over Chagam Jacob Sasportas (1610 - 1698) en zijn tijd Lezing, gehouden in de Joodsch Litteraire Club te Rotterdam. [Overdruk uit het Weekblad voor Israelitische Huisgezinnen.] [Amsterdam 1916.] 22 S. 80.

SIMON, Julius, Die Juden und die Gebildeten unserer Tage. Berlin-Schöneberg, Alb. Sayffaerth (Otto Fleck), 1916. M. 0,15.

SIMONSON, E., Das jüdisch-polnische Problem. Berlin, L. Lamm, 1916. 16 S. 8º. M. 0,60.

SUSSMANN, A., Das Erfurter Judenbuch (1357-1407). Leipzig, Fock, 1915. 126 S. 80. M. 3.

Steinschneider's SHA.

Von Im. Löw (Szeged).

Aus der unendlichen Mannigfaltigkeit Steinschneider'scher Arbeiten möchte ich anlässlich des Centennariums zu einer merkwürdigen, aber wenig beachteten Arbeit des unerreichten Poly-

histors einige Bemerkungen machen.

Die Bibliographie hat ihn zur Literaturgeschichte, diese zum Inhalt der ihm vorzugsweise naheliegenden Literaturen geführt und die Beschäftigung mit der Literatur der Simplicia hat sein Interesse für die sogenannten "Synonyma", die Heilmittelnamen der arabischen und aus dem Arabischen schöpfenden lateinischen Schriftsteller erweckt. Die griechischen Quellen lagen ihm fern, noch ferner die Sachen selbst, so dass die 2043 Schlagworte enthaltende Sammlung der Heilmittelnamen der Araber (Sha) sehr der Nachprüfung bedarf. Die Abhandlung ist in mehreren Fortsetzungen, im ganzen 172 Seiten, in der Wiener Zeitschrift für Kunde des Morgenlandes (Bd. XI – XII) erschienen.

Wie genau Steinschneider arbeitete, ist genügend bekannt. Als Beispiel möchte ich nur anführen, dass er mehrfach auf Lücken im arabischen Register meiner Aramäischen Pflanzennamen, die er in den Heilmittelnamen mitverarbeitet hat, hinweist.

Viel studiert wurde die Arbeit bisher nicht. Da ich einer der Wenigen bin, die sie ständig benutzen, möchte ich, ohne irgendwie Vollständigkeit erreichen zu wollen, einige Versehen des sehr nützlichen Verzeichnisses berichtigen. Nr. 1: gr. alysson. - 10 nicht coccos, sondern Cocon des Seidenwurms. -15 ist bei den Arabern aus Anchusa entstellt. — 26 gr. sideritis achilleios. — 28 gr. adarke. — 44 l. arid-barid. — 73 gr. elelisfakos, dasselbe auch Nr. 1779 Z. 2. - 86 Tamarix gehört zu Nr. 19, nicht hierher. — 98 išqaq l. isfaq, es ist — Nr. 73 elel-isfakos, wie Nr. 155. — 112 ist gr. itea. — 114 gr. aster attikos. — 122 gr. agrostis. — 131 l. teriac. — 144 gr. helxine. — 200 אודור bei Gezzār ist korruptes rhodod-aphne und an derselben Stelle bei Gezzār מלחרן ימזנ aus בירוהרנ = Eselsgift entstellt. - 202 gr. oreoselinon. - 223 Archiv 1839 lies Archiv Bd. 38. — 253 מרמאחו mit z am Ende. — 283 אלויו . — 324: Kastanie! 327 gr. ballote. — 352 gr. buglosson. — 362 בויאנם des Avic. (hebr. Avic. נואנס) wird aus bunias entstellt sein, nicht aus bryonia. Der lat. Avic. hat peucedanus. - 363 l. bechion. -413 gr. thamnos. — 420 l. ליאר שנכר . — 497 gr. charakias. — 542 אלהליון. — 554 אלרפלי האלרפלי האלהליון. — 642 חרת testa 1. אלהליון Nr. 745?

645 1. צפצאף. – 657 1. ברותרנ. – 685 a הלתית – 687 chalkos. 738 לרטאל. - 859 1. ראקותא. - 859 1. ראקותא. - 859 1. ראקותא. -883 רביתא וו: רשאקיל 1: רביתא | Nr. 868 und streiche קיל man sagt". — 884: רצאין. — 893 1. רפראן. — 931 1. מיייול. — 940 Azérole. — 963 l. יאבס. -- 1003 gr. seris. -- 1012 gr. bechion. -- 1031 a syr. סכנא lies ניניא und ebenso Nr. 1075 סנסא - 1037 zulafe, Gafiki tybera ist irriges Exzerpt. Es steht bei Ga. richtig: testudo, zalafe.-1045 l. gr. silybon und für ענכבות "Spinneweb" syr. עיוביתא. — 1052 l. מכאני und coturnix. — 1053 ist richtiger מכאני, die Verweisung auf סמלק zu streichen. Ebenso ist 1060 Jasmin zu streichen. Steinschneiders dort angeführte Erörterungen über Sambucus, MWGJ 1897, 322 sind irrig. - 1081 gr. symphyton. 1095 סיקטון, Asphalt, "fand Leclere sonst nirgends", was sehr natürlich ist; es ist korruptes asphalton. — 1097 מאהי 1. מאהי 1 : "Fischgift". - 1108 l. Chanvre. - 1158 gr. skorodon. 1253 משל, ob nicht קשף zu lesen? — 1259 gr. tettix. — 1271. 1273 gr. tragion. — 1272 gr. tragopogon. — 1286 gr. tragakantha. — שפישיל bei Dozy שפישיל, ein Gericht aus Hülsenfrüchten, z. B. Bohnen oder Kichererbsen, wird wirklich, wie Steinschn. vermutet, das nach Gehör notierte nhbr. הבשיל sein. - 1296 Mimosa. — 1304 שוטיא "syrisch, bei Löw übersehen". Es ist ja kein Pflanzenname! – 1343 אלובים. – 1343 – 349 . – 1347 . – 1349 Thuya. - אלנעמאן 1354 .- אלנעמאן 1365 .- 1388 amurca. --1409 gongule. — 1414 אלצנדל 1414 . — 1419 היקר 1419. — 1420a 1. אוא"ן. 1458 porphyra. — 1470 ריולה coriola. — 1502 אלצבאעין. — 1517 nicht fumus sondern kapnos. — 1545 crocus. — 1546 כרויא 1563 Krokomagma. — Zu 1610 siehe 1788 das richtige כנדם. — 1612 Z. 3 ציי 5. — 1614 l. קיקינון. — 1616 Z. 3 galbanum. — 1620 gr. fōkē. — 1625 gr. Kissēris. — 1642 Z. 3: "בנו Althaea ist zu streichen, ebenso Nr. 1606 Z. 3 — 1645 בניים – ... Nr. 1650: כחנאן soll nach Gezzar syrischer Name der Cordia Myxa L sein. Da diese Frucht jüd.-aram. שילי גופנא, syr. שילי גופנא, mischnisch נופנן heisst, wird נופנא (od. נופנן) zu korrigieren sein. — 1658 שאבן 1. שאבי . - 1667 aquae 1. aquaticum corat . . . corat halaym = qurrat ulajni. Dasselbe meint das korrupte Roreath almi. — 1677 l. rnw. — 1696 l. Dozy II 468. — 1723 1. מאזריון . — 1738 Z. 3 1. אסטרותיון . — 1740 1. מאזריון für es steht dort: loaje. — 1797 ist leukographis. Diosk I 815. — 1815 מאסת lait caillé ist kein Irrtum. Krauss LW II 345. — 1817 lies מארשובו. — 1847 mantidabon 1. myrtidanon. — 1849

Z. 2 marjolaine. — 1854 משאר במארן באורן באורן

Nachträge und Bemerkngen.

zu Steinschneiders Verzeichnis der jüdischen Aerzte von Samuel Poznanski.

Dem Wunsche des Herausgebers dieser Zeitschrift entsprechend (s. ZfHB XVII, 63), gebe ich hier Nachträge zu dem in der Ueberschrift erwähnten Verzeichnis. Berücksichtigt sind dabei überwiegend zwei Kategorien von jüdischen Aerzten: solche, die in Polen praktiziert haben, und Karäer. Bei den letzteren habe ich, in Anbetracht dessen, dass ihre Zahl geriog ist und dass sie meistens erst verhältnismässig spät in die moderne Kultur eingetreten sind, auch die noch lebenden aufgenommen. An diese Nachträge schliesse ich Bemerkungen zu manchen Nummern des Verzeichnisses an. Hätte Steinschneider noch die Möglichkeit gehabt, seine Liste selbst zu revidieren und zu ergäznzen, so wäre sie gewiss ohne jede Lücke, aber auch so bleibt sie als ein sehr wichtiger Beitrag zur Geschichte der Kultur der Juden. Es gebührt also, sowohl dem Herausgeber dieser Zeitschrift, als auch Herrn Dr. Löwenstein, herzlicher Dank dafür, dass sie dieses posthume Weik des grossen Meisters zugänglich gemacht haben.

Warschau, den 20. März 1916.

(am 100. Geburtstage Steinsehneiders).

spre

I. Nachträge.

(Die Karäer sind mit Sternchen bezeichnet.)

- Abraham, Augenarzt in Krakau ca. 1507. Balaban, Dzieje Zydów w Krakowie (Gesch. der Juden in Krakau, Bd. I, Krakau 1912; hier mit Balaban I bezeichnet), p. 289.
- Abraham he-Chasid, ein Zeitgenosse des Abraham Maimûni (s. Steinschneider, Arab. Liter. der Juden § 150).
   Dass er Arzt war, geht aus seinem Nachlass hervor, der

an nichtjüdischen Büchern ausschliesslich aus medizinischen Werken bestanden hat und der eben in der Gegenwart Abraham Maimûnis in der palästinensichen Synagoge in Fostat am 26. Adar und 4. Nissan 1534 contr. (= 28. Febr. und 7. März 1223) versteigert wurde, s. ZfHB 12, 112; Eppenstein, Abr. Maimûni 25.

- *3) Abraham b. Elia, s. Elia b. Abraham b. Elia.
- **4) Abraham יריף) b. Josef Hillel, st. in Tschufut Kalé 1791. Firkowitsch, אבני יברן, p. 173, nr. 525.
- *5) Abraham b. Josef b. Michael, wahrscheinlich in Konstantinopel in der zweiten Hälfte des XV Jahrh., s. Josef b. Michael.
- *6) Abraham Levi ירוי, Enpatoria 1831, s. Pränumeratoren-Verzeichnis des יכר דב mit tatarischer Bearbeitung von Josef Salomo Lutzki (genannt ישיר), Konstantinopel 1831').
- 7) Abraham b. Mu'ammar. Am Ende von ms. Bodl. 2424 heisst es: אברהם הנודע כן צעיר: תעי הצי אברהם הרופא הנודע כן צעיר תעי הצי אברהם הרופא הנודע כן מעמאר was wohl zwei Personen bezeichnet.3)
- *8) Abraham b. Saadja, s. Mose b. Efraim b. Saadja.
- 9) Abraham b. Zair, s. ob., nr. 7, u. JQR XI, 601, nr. 635.
- *10) Aga, M. Sewastopol 1911. Karäisch-russische Monatsschrift Karaimskaja Zhizn (= K. Z.) Heft II, Juli 1911, p. 89.
- 11) Alexander Pacifico b. Aron aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 17. Mai 1706. Warchal in Kwartalnik⁴), Heft 3, 1913, p. 70.
- 12) Aron Medicus in Krakau ca. 1465. Helcel, Starodawne prawa polskiego pomniki II nr. 3988; Balaban I 289.

ירי (ירי ירי יחד nennt sich jeder Karäer, der in Jerusalem war, ent-sprechend dem arab. Chaggi.

²) Die Pränumeratoren-Verzeichnisse, die sich an der Spitze karäischer Publikationen aus dem XIX Jahrh. finden, bieten viel Material zur Kenntnis kar. Namen und dgl.

⁸⁾ Die Beinamen Mu'ammar und Zair kommen nur bei Karäern vor, nun enthält aber das betreffende ms. ein Fragment von Haftarot und zwar von Jos. I u. VI, d. h. zu משמח חשבים או nach rabbanitischem Ritus. Nach kar. Ritus dagegen werden als Haftarot an diesen beiden Festtagen rezitiert I Kön. 8, resp. II Kön. 23.

⁴⁾ Voller Titel: Kwartalnik poświęcony badaniu przeszlości Zydów w Polsce, d. i. Vierteljahrschrift zur Erforschung der Vergangenheit der Juden in Polen. Erschienen sind davon im ganzen 3 Hefte (Warschau 1912—13).

- *13) Aron b. Samuel, Verfasser eines Pijut, Anf. אל הפליא מעוקות. אול הפליא מעוקות הווא in ms. Bodl. 2378²⁹; vielleicht gehört ihm auch ib. nr. 23, Anf. אלהי העי עומר לפניך (ein Akr., das sich bei vielen Pijutim des Aron b. Josef findet).
  - 14) Asaf Judaeus, über den neulich die Monographie von Venetianer (Hett I, Budapest 1915) erschienen ist. Zeit und Vaterland stehen trotzdem nicht fest; erstere von Venetianer viel zu früh angesetzt.
- *15) Babagan, Nachmu b. Abraham, Theodosia (tatar. Kaffa) 1857—67, s. Pränum.-Verz. von Sultanskis מתח תקוח und Aron b. Elias כתר תורה unter Kaffa.
- *16) Babowitsch, Samuel b. Chananja Schalom, Enpatoria 1898 1912, ist Verfasser einer russ. Broschüre über manche Fragen aus dem gesellschaftlichen Leben der Karäer (Kiew 1898). K. Z. Heft VIII/IX 26. 114. 118; XII, 74. 83.
  - 17) Bachrach, Isak b. Menachem aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 12. September 1628. Warchal, 1. c., 63.
- *18) Balta (בלתא), Isak, Eupatoria 1831. Pränum.-Verz. von
  - זכר רב.
    19) Beneliowski, Josue Löb, Sohn des Elia Goldschmidt aus Breslau, 1801. Hirsch Wojdyslaw nennt ihn am Schlusse seines אמיועד להיות התני (ed. pr. Berlin 1801): המיועד להיות התני המובהק כהר"ר יהושע ליב נר"ו אשר בשם דאקמר החכם המובהק בחבר"ר יהושע ליב נר"ו אשר בשם דאקמר מחותני האלוף הקצין כהיר אליי נר"ו המכינ' נאלרשמיר מכרעסלא.
  - 20) Bernard, Arzt in Samoschtsch 1780. Balaban, Dzieje Zydów w Galicyi (Lemberg [1914] = Balaban, Gal.) 29.
  - 21) Bocian, Krakau 1496, viell. Apotheker. Balaban I 289.
  - 22) Bondy, Arzt d. jüd. Hospitals in Krakau 1832. Balaban, Gal. 117.
- "23) Chaggi, Eliezer b. Sabbataj, Theodosia 1888—1894. Pränum.-Verz. von Sinanis Geschichte d. Karäismus (russ.), Heft I (Simferopol 1888) und von Pigits אגרת נרחי שמואל unter Theodosia resp. Kaffa.
- *24) Chogasch, Samuel b. Isak, geb. 16. Juli 1850, gest. in Eupatoria 13. Dezember 1910. K. Z. I 117; V/VI 131 (wo sein Bild).

das

25) Dawid od. Daut, Leibarzt des Selim II., spielte eine niedrige Rolle gegen Don Josef Nasi. REJ 56, 24.

- *26) Durung' Nachmu ירוי b. Samuel ירוי, Tschufut Kalé 1831. Pränum.-Verz. von יוכר רכ
- *27) Duwan, B., Station Alma (Gow. Thaurien) 1903-1912. K. Z. X/XI 90.
- *28) Egiz, S., Odessa 1912. ib. XII 102.
- 29) Elia, Augenarzt in Krakau 1514-22. Balaban I 290.
- *30) Elia, Grossvater des

he

eW.

al,

on

886

Ties.

ON THE

1010

Prā-

(SS.)

אנרת

t. in

131

nie-

- *31) Elia הרופא b. Abraham הרופא b. Elia הרופא aus der Familie Ma'âni (הנודע בכית מעאני), beendete am Donnerstag, d. 1. Elul 1790, ms Bodl. 2802¹, wahrscheinlich in Jerusalem²) und besass ms. Br. Mus. 1038, das zwei medizinische Schriften enthält. Hier nennt er auch seinen Namen arabisch: בֿצר אכן אברהים אלחכים אבי אלפרינה אלפערוף בכית מעאני
  - 32) Eliezer Lewi in Kairo, besass das אלמנחלכ des Sulejmân b. al-Chaffât, ms. Berlin 246.
  - 33) Emmanuel Lewi Ostilia aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 7. Februar 1706. Warchal, 1. c., p. 71.
  - 34) Fröschel, Salomo Benjamin, Physicus in Lemberg 1779. Balaban, Gal. 29.
- 35) al-Ḥakir al-Nâfi' ("der nützliche Arme") Leibarzt des Chalifen al-Ḥâkim (996—1020). Ar. Lit. d. Juden p. 310, nr. 23; MGWJ 49, 49.
- 36) Hirsch in Krakau, Ende des XVI. Jahrh. Balaban I 292.
- *37) Isak, Verf. eines Pijut, Anf. (או כלתו) אוד זולתו (או כלתו) mit Akr. יצחק רופא (Pinsker 125; ms. Br. Mus. 7282. 730 II4). Vielleicht identisch mit dem "grossen Arzt" Isak, den Mose b. Efraim b. Saadja in Alexandrien gesehen haben will (s. weiter unten nr. 64).
- אור הלבנה (Kale 1755—1826), soll auch die Arzneikunde verstanden und Juden und Tataren umsonst geheilt haben, s. seine Biographie am Anfange des genannten Werkes.

¹⁾ Durung im Tatarischen (דורונגי) entspricht dem arab. לבננה) das eigentlich aus dem pers. turung stammt, d. h. Orange.

²⁾ Dieses ms. ist nämlich eine Kopie aus einer von Jakob b. Jeschua Chazzan in Jerusalem angefertigter Kopie (1603 beendingte er ms. Br. Mus. 275). Das hier über Elia gesagte ist zu meinem Ausführungen in REJ 65, 160 hinzuzufügen.

- 39) Izaczko (Isatschko) in Krakau, am Anf. des XVI. Jahrh. König Sigismund I. bestätigt 1507 seine Privilegien und bezeugt seine Herkunft von einer vornehmen jerusalemitischen Familie. Bersohn, Dyplomatoryusz dotyczacy Zydów w dawnej Polsce, nr. 11; Balaban I 289.
- ?*40) Jachnis, Josef, Arzt an einer kar. Schule in Theodosia 1912. K. Z. VIII/IX 119. Ob aber Karäer (wegen des gar nicht tatarisch klingenden Namens Jachnis)?
  - *41) Jaschisch¹), Elia b. Mordechaj, Tschufut Kale 1838—47 Pränum.-Verz. von Firkowitschs מין היים u. Aron b. Elias עין היים ed. Eupatoria 1847 unter Kale.
  - *42) Jefet, M. Eupatoria 1898-1912. K. Z. X/XI 90.
  - *43) Jehuda b. Salomn, erhielt ein Schächter-Diplom in קירקייר (Kirkjer, d. i. Tschufut Kalé) am Sonntag, d. 16 Adar II 1758 (ms. Bodl. 2388¹) u. starb dort 1805. Firkowitsch, נופא מאר מומחה 183, nr. 541 (wo המר מומחה).
  - *44) Josef b. Abram, st. in Kale am Montag, d. 16. Tischri 1783. Firkowitsch, אכני זכרון, p. 168, nr. 5182).
    - 45) Josef b. Jelnevicz Kohen aus Wilna, meldete sich zur Promotion in Padua am 5. November 1697. Warchal, 1. c., 69.
  - "46) Josef b. Michael in Konstantinopel, um die Mitte des XV.
    Jahrh., wird von Elia Baschiatschi (Adderet ענין שנה Kap. XX) unter denjenigen aufgezählt, die das Lichtbrennen am Sabbat erlaubten. Eine interessante Geschichte von ihm, aus dem Munde seines Sohnes, des Arztes Abraham, erzählt Bali bei Gurland, שנו שראל III, hebr. Abteil., p. 31.
  - *47) Josef הרפא b. Mose הרפא besass die Mukaddimât des Samuel al-Magribi, ms. Br. Mus. 397. Wahrscheinlich ein Sohn des Arztes Mose b. Mose, der dieselbe Handschrift besessen hat (s. weiter unten, nr. 67).
  - *48) Kalfa, Simcha b. Aron, Odessa 1910-12. K. Z. I 14; VII 108; VIII/IX 100; XII 83. 102.

ישיש) ist Familie name auch bei den heutigen Karäern; zuerst begegnen wir ihm bei Mose הישיש b. Josef, Autor des ירש דרש כשה b. Josef, Autor des ירש דרש בישר und anderer Schriften (so eine Homilie in ms. Bodl. 1811).

²⁾ Aus den Worten der Grabschrift בהככת ההפיאה יד ושם לו ... ז שמו יום לו könnte man schliessen, dass auch der Vater Abram Arzt gewesen ist.

- *49) Kambur, B., Dorf Wosniensenskoje, Kreis Berdiansk (Gouv. Thaurien) 1911-12. ib. X/XI 91.
- *50) Kaplanowski, Roumald, Kiew 1888. Pränum.-Verz. von Sinanis oben erw. Gesch. d. Karäismus unter Kiew.
- *51) Karaguz, Josef b. David, in Bachtschisaraj 1903, dann in Eupatoria 1911, s. die Danksagung am Anfang von Abraham Kokkeis אהל אכרהם (Odessa 1903) u. K. Z. I 115.
- *52) Kazas, B., Eupatoria 1911 12. K. Z. X/XI 90.
- *53) Kefeli, Jakob b. Josef, Petersburg 1911. ib. III/IV 136.
- *54) Krim, J., Alt-Krim 1892-1912. ib. IX/XI 91.
- *55) Kulte, Josef b. Elia, in Eupatoria, st. in Odessa 1912. ib. VII 124.
- *56) Kuschul, M., Armianskij Basar 1905-1912. ib. X/XI 91.
- 57) Liberman, Levi Hostilia b. Samuel aus Lemberg, meldete sich zur Promotion in Padua am 7. Juli 1679. Warchal, 1. c., 65.
- 58) Lima, Mose b. Jehuda aus Posen, promovierte in Padua am Freitag, d. 19. August 1639. Kaufmann, MGWJ 39, 474 = Ges. Schr. III, 282; Warchal, l. c., 64. Den Vater Jehuda erwähnt Steinschneider nr. 1123; dass auch dessen Vater Samuel Arzt gewesen war, ist bisher nicht erwiesen.
- 59) Mendel, Arzt in Brody 1783. Balaban, Gal. 29.

38

1,

2-

4;

rn;

=11

det

- 60) Michael, zuerst in Breslau, dann in Krakau, am Anfange des XVI. Jahrh. ("... des achtbaren, würdigen Herrn, Michael Jude, der Arznei Doktoris..."). Balaban I 290.
- למונים, Aron b. Simson aus Krakau (die Familie stammte aus Italien), promovierte in Padua Dienstag, d. 13. Oktober 1671; war auch Vorsteher der Gemeinde (סרנם), Verwalter der Wohltätigkeit (סרנם) u. Richter (מרנם). Starb am Dienstag, den 23. Adar 1692. Wetstein in המעסה 5670 nr. 22; Morpurgo in Riv. Isr. VIII, 234; Balaban I 295 u. Jüdische Aerzte und Apotheker etc. (S.-A. aus d. Sammelbande "Heimkehr" Czernowitz 1912). Warchal, l. c., 64—65.
- 62) Morpurgo, David b. Schemarja. Der Vater wurde Rabbiner in Padua 1612 und starb dort während der Pest 1631. David promovierte in Padua am 10. März 1623, übersiedelte dann nach Krakau und wurde hier Vorsteher u. Gemeindearzt. Er unterzeichnet (1660-64): נאם הקי הקי שמריה מרסור מויה שמריה מרסור. Dem-

bitzer, רברי חפץ, I 24; Wetstein, רברי חפץ, nr. 12; Morpurgo u. Balaban, l. c.

- 63) Mose b. Aron aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 3. Juli 1695. Warchal, 1. c., 68.
- *64) Mose b. Efraim b. Saadia, erste Hälfte d. XV. Jahrh.? Verfasser eines שער בענין העתקת האדם ממקומו להתלמר בחכמה ובתכונה, wovon ein Blatt in ms. Petersb. 813, wo Ueberschrift: חבור החכם המשורר התחכמוני . . . בהר״ך משה הרופא המעריצי נאם משה כן כבוד גדולת קדושת אסרים .und Auf ניע כן . . . מעריה הרופא מארין מערץ מעיר ספרד (Neubauer, Aus d. Pb. Bibl. 37. 119). Aber was bedeutet מעריצי und was bedeutet מערץ מערץ מערץ Die letzten zwei Worte sind womöglich von Firkowitsch hinzugefügt, wegen der Aehnlichkeit von מערץ mit Kertsch, das er als ספרר bezeichnet (um seine Fälschungen über Abraham b. Simcha angeblich aus dem J. 906 aufrecht erhalten zu können, s. Harkavy, Altjüd. Denkmäler, 39 ff. 60 ff). Auch der Titel des Traktats Moses ist rätselhaft und der Name des Vaters zweifelhaft. Ms. Br. Mus. 110012 enthält eine Makame von einem Mose b. Abraham הרוסא b. Saadja הרופא, der doch gewiss der unsrige ist, also waren Vater und Grossvater Aerzte. Ein Mose b. Josef b. Jesaja b. Abraham המלמר gen. אלמעריצי, ebenfalls Karäer, besass ms. Paris 707 (bei Steinschneider, ZfHB VI, 147 ist der Name des Vaters ausgefallen). Vgl. noch Steinschneider, Arab. Lit. d. Juden § 199, n. 1, u. mein Firuz, p. 7, n. 1.
  - 65) Mose b. Isak aus Lublin promovierte in Padua am Dienstag, 14. Oktober 1687. Warchal, l. c., 66-67.

=76

Dr. 47).

Geburt

lebten 1

*66) Mose איר b. Jacob איר, soll Hofarzt in Kale gewesen und dort am Sonntag, 17. Marcheschwan 1061 gestorben sein (Firkowitsch, אכני זכרן, p. 54, nr. 24). Sein Grossvater Mose soll nach Jerusalem gepilgert und auf dem Rückweg in Damiette 1002 gestorben sein (ib. p. 37, nr. 135). Aber sowohl die Person Moses, der dann in dem gefälschten Epigraph 78 in ms. Pb. 80 aus d. Jahre 1001 als משה החונג כיר עקב כירים auftaucht, als auch die Liste der von ihm abstammenden 26 Geschlechter (Firkowitsch, l. c., p. 202 ff.) sind ohne Zweifel fabriziert; s. Harkavy, Altjüd. Denkmäler 259. 267; Chwolson, Corpus Inscr. Hebr. 515 u. Steinschneider, Arab, Liter. d. Juden § 61,

- *67) Mose המלמד b. Mose המלמד besass die Mukaddimât des Samuel al-Magribi, ms. Br. Mus. 397, woraus man einen terminus a quo für seine Zeit hat¹). Vgl. auch Pinsker, p. 192, wo ohne Zweifel ebenfalls eine Mukaddima Samuels gemeint ist.
- *d8) Mose b. Sa'dûn, Vater des Samuel b. Mose b. Sa'dûn, der die 12 Abschnitte von Samuel al-Magribis Murschid in Kapitel eingeteilt hat. Steinschneider, Kat. Berlin II, 51a; Uebersetz. 947; JQR XI, 127.
- 69) Moyses de Przemislia medicus, Aeltester der Gemeinde Krakau i. J. 1465. Helcel II 3805; Balaban I 289.
- *70) Nachum Babakai הירה Theodosia 1840. Firkowitsch, אכני זכרון Vorr. p. 20 – 21, Text 217.

10

el

en

ha

en,

mθ

dia

b.

855

ler,

. 1.

18g,

dort

soll iette

Per-

ms. ucht,

Geeifel

Arab.

- *71) Oksiuz, Josef, Eupatoria 1909-1912. K. Z. X/XI 91.
- *72) Otschan, S., Moskau 1912. ib. I 100. 122; VIII/IX 122.
- 73) Rapoport, Gerson, in Krakau am Ende des XVI. Jahrh. Ein Sohn Simcha ist Verf. von קול שמחה (Prostiz 1603), ein Sohn eines anderen Sohnes, Israel Jechiel, ist Abraham, Verf. der Responsensammlung איתן האורחי (vgl. Wiener, s. v.). Balaban I 292.
- *74) Saadja, der Grossvater des Mose b. Efraim resp. Mose b. Abraham, s. ob. nr. 64.
- 75) Samuel ממים b. Baruch, in den Akten "Samuel de sacerdotibus Patavianus, medicinae doctor" genannt, war ein Neffe des Josua Falk (Autor des ממים) und Gemeindearzt in Krakau in der ersten Hälfte des XVII. Jahrhunderts. Balaban I 292 u. Jüdische Aerzte und Apotheker 12 (an beiden Stellen auch s. genealogische Tabelle).
- אמועם המתרפא המתרפא b. Jakob b. Jefet b. Mose, kopierte Samuel al-Magribis Murschid ms. Berlin 201 im J. 1435, also ein Jahr nach der Abfassung. Nach Steinschneider wahrscheinlich identisch mit שמואל בן אלמולי אלשיך אלמוסק יעקב שלחסן אליהורי אלקרא אלמתטכב בן אלמולי אלשיך אלמהרב אבו אלחסן אליהורי אלקרא אלמתטכב בן אלמנרי אלמנתכב אבו אלחסן אליהורי באלמנגררי מון אלמנתכב מון אלמנתכב מון אלמנתכב מון אלמנתכב מון אלמנתכב מון אלמנתכב אבו אלמנתכב אלמנגררי (also war er aus Alexandrien).
- *77) Samuel Kohen, von Mose b. Efraim als Arzt und Dichter

¹⁾ Josef הרכא b. Mose הרכא, der nachher die Handschrift besass (s. ob. nr. 47), ist wohl ein Sohn unseres Mose. Wenn die in der Hs. verzeichnete Geburt eines Sohnes Abrahams am 22. Nisan 1848 von Josef herrührt, dann lebten Vater und Sohn im XVIII. resp. XIX. Jahrhundert.

in Alexandrien erwähnt (Neubauer, Aus d. Pb. Bibl. 37), vielleicht also Verf. d. Pijutim in ms. Br. Mus. 729, wo u. a. Akr. שמואל כהן קראי.

- 78) Samuel aus Lissa, Arzt in Krakau um die Wende des XVI. u. XVII. Jahrh. Balaban 1 292.
- אמואל מעמאר. אינואר עמאר, Verf. von Pijutim mit Akr. שמואל מעמאר, שמואל עמאר ווייט שמואל ווייט שמואל ווייט שמואל ווייט שמואל ווייט אינואר ממאר רוסא חוק אינואר ממאר רוסא הוק אינואר ממאר רוסא הוק אינואר ממאר רוסא הוק (אינואר ממאר רוסא הוק אינואר).
  - 80) Samuel b. Simon aus Opatow, ein Schüler des Isak Meir Teomim Fränkel, wurde in Halle am 22. August 1702 als Student der Medizin in die Matrikel eingetragen. ZHB XIV, 1182).
  - 81) Schueib, erwähnt im Diwan d. Elazar b. Jakob ha-Babli, s. JQR XI, 686. שעיב heisst im Koran Jetro, bei Juden kommt dieser Name meines Wissens sonst nicht vor.
- *82) Sinani, J., Petersburg 1912. K. Z. X/XI 75.
  - 83) Slomkowicz, Aron, Physikus in Samoschtsch 1778. Balaban, Gal. 29.
  - 84) Uzziel, Abraham, Arzt in Brody 1772. ib.; kam vielleicht aus Italien, s. Steinschneider nr. 2062.
- *85) Uzziel b. Jeschû'a, erste Hälfte des XVIII. Jahrh., s. II 1847.
  - 86) Waisvaser, Isak b. Marcus aus Polen, meldete sich zur Promotion in Padua am 3. August 1699. Warchal 69.
  - 87) Wallich, Jakob b. Isak aus Grodno, meldete sich ebendort am 16. Dezember 1722. ib. 71. Vgl. auch weiter unten II zu nn. 2106-15.
- *88) Zedaka, Kairo 1476, s. Jews' College Jubilee Volume, p. 97; vielleicht identisch mit dem in שערי ירושלים ed. Livorno 1785 f. 19 erwähnten, der seine Abstammung

in Kra

Salone

1055)

noch zi den ei

ibn das

Melammed Fâdils Siddur ms. Par. 582 (s. Steinschneider Kat. Berl. II 49a, p. 1). Sollte nicht auch hier معمار zu lesen und sollte nicht der unsrige gemeint sein? Vgl. noch Steinschneider, JQR XI, 145 nr. 870.

²⁾ Ob die dort erwähnten Jakob Kohn aus Marzow in Pommern und Joel Bloch aus Meseritz in Polen, die 1659 resp. 1668 in Fr. a. O. inskribiert wurden, ebenfalls Medizin studiert haben?

vom König David ableitete, s. meines Bruders Schiloh I 2781).

II. Bemerkungen.

(Die Nummern sind die des Verzeichnisses von Steinschneider.)

- 2) Abba Mari b. Elia Chalfan ist nochmals wiederholt nr. 473 und da er st. 1586, so ist das Datum 1600 falsch.
- *94) Abraham b. Mose ha-Lewi war ca. 1830 38 Vorsteher der kar. Gemeinde in Jerusalem und wird von Firkowitsch, der von ihm viele Handschriften erworben hat, auch אברהם לוי הרופא genannt, s. Pinsker, רכ"ז. 114; אבני זכרון Vorr. 3.

18

116

en.

len

Ba-

ben-

eiter

ume, ed.

nung

pierte

1 49a,

nsrige

rn und

ribiert

- "101) Abraham ידי b. Schalom wird auch bei Simcha Isak 22a l. 4 als Arzt bezeichnet. Er starb kinderlos in Kale am Montag, d. 11. Tebet 1756 (s. Grabschrift אנוש משכיל ירושלםי . . . . ורופא מומחה אנוש משכיל ירושלםי . . . ורופא מומחה אנוש משכיל ירושלםי . . . ורופא מומחה אנוש משכיל ירושלםי . . . . והיה ונורע כשערי המלכים ירו starb am Donnerstag, 20. Adar II 1757 (ib. 144, nr. 471). In ישרון V, 98 fand ich nichts über ihn.
- 115) Ueber Achitub aus Palermo vgl. jetzt noch Chamitzer in der Cohen-Festschrift.
- Aron b. Abraham, dem sein Lehrer Isak b. Elazar ha-Lewi seine beiden Schriften, שפת יתר עובר יתר מפר הרקמה widmet, stammte nicht aus Babylonien, sondern kam dorthin aus einem fernen, christlichen Lande (im רקמה heisst es: ימוש ארצות שעיר . im שפת שוקקה בנפש שוקקה . יתר שפת ונאת ונאת וונאת בפש שוקקה בנפש שוקקה בנפש שוקקה וונאת beutschland. Näheres in meinem Schriftchen Isak b. Elasar Halevis Einleitung etc., p. 6. Dass er Arzt war, ist nirgends gesagt.
- 142) Gegen eine Identifizierung von Josef b. Aknin mit Josef b. Jehuda, dem Schüler des Maimonides, neulich wiederum Eppenstein in Mose b. Maimon II, 58.
- 232) Aschkenasi, Salomo in Polen, nochmals als Salomo Aschkenasi in Udine unter nr. 1802. In Krakau weilte er 1548 - 1564, s. Balaban I 143, 290.

¹⁾ Ausser Aerzten erwähnt Balaban I 293 300 noch mehrere Apotheker in Krakau im XVI. u. XVII. Jahrh, vor allem die Nachkommen des Arztes Salomo Calahora (bei St. nr. 1801), und zwar: David b. Mose Calahora (st. 1655) und dessen Söhne: Matatja (st. als Märtyrer 1663) u. Natan. Ausserdem noch zur Zeit Davids: Jakob und Josef, dann Josef b. Jehuda aus Florenz, den ein gewisser Meir b Mose 1651 nach Krakau kommen lässt, damit er ihn das Apothekenwesen unterrichte.

- *268) vgl. nr. 278 l. 271.
  - 465) Vital, Felix b. Moses Katzenellenbogen aus Lublin, promovierte in Padua am 12. April 1658. Warchal, l. c. 64.
  - 472) Ein Responsum von Elia Menachem Chalfan darüber, ob man Nichtjuden im Gesetz unterrichten darf (datiert Venedig, 22. Cheschwan 1544) edierte Kaufmann, JQR IX, 503 ff.
  - 476) Ueber Chananja, den Vater des Nagids Samuel, s. noch REJ 66, 72-73.
  - 551) Nochmals 1116 wiederholt.
  - 561) Ueber Daniel von Gaden s. noch REJ 52, 138.
  - 589) David b. Elia b. David ibn Muallim ist wohl der Sohn von Elia, Verf. einer Abhandlung über die Unsterblichkeit der Seele, ms. Warschau 773, s. ZfHB 16, 181. Das Fragezeichen bei Muallim ist zu streichen.
  - *594) David ha-Nasi in Damaskus ist wohl identisch mit cte יוקבלעי im אלמנחלב ms. Berlin 246, wo das Datum 1639.
    - 644) Elazar b. Schalom war Arzt in Krakau, s. Balaban I 292.
  - *714) Ezra הרוסא ist Ezra b. Nisan aus Troki, ein Schüler des Josef Salomo Delmedigo (אלים p. 8; vgl. הכרמל VI, 367). Er stand in Ehren auch bei den Rabbaniten Wilnas והכרמל) II, 84) und soll von seinem Lehrer zum Nachfolger bei Radziwill gelassen worden, später Hofarzt des polnischen Königs Johann Kasimir geworden sein. So auf seiner Grabschrift vom 21. Elul 1666 bei Firkowitsch, אכני זכרון 251—253, wenn nicht gefälscht. Ausser dem von St. erwähnten Pijut verfasste er noch viele andere, s. kar. Gebetbuch ed. Wilna IV, 107. 137, ausserdem noch drei in handschr. Sammlungen.
    - *734-735) Von den Nachkommen des Daniel Feruz (so und nicht Firuz, s. meine Nachträge in MGWJ 1916, 149, n. 1) waren noch Aerzte: dessen Sohn Chesedel und dessen Enkel Abraham המתרכא b. Mose, der von seinem Onkel Netanel mehrere Handschriften aus dem Nachlasse seines Grossvaters gekauft und der vielleicht Pijutim verfasst hat, dann noch (ven einem anderen Zweig) Josef Feruz אפון b. Mose, in Damaskus im XVII. Jahrh., der seinem Bruder Gedalia die Komm. Jefets zu Psalm. u. Prov. verkauft hat, s. mein Firuz, p. 14-15. 17.

736) Fischl, Moses, nochmals als Mose Fischl unter nr. 1537 wiederholt. Näheres über ihn bei Balaban I (s. Index, s. v.) und Jüd. Aerzte u. Apotheker, p. 6—7. Er war auch talmud. Gelehrter und stand mit Jakob Pollak in Verbindung. König Sigismund I. ernannte ihn 1532 zum Rabbiner d. poln. Gemeinde Krakau und 1541 zum Oberrabbiner von Kleinpolen (zusammen mit Schalom Schachna). Er wurde dann in einen Ritualprozess verwickelt und st. auf dem Scheiterhaufen 1542.

och

ch-

81.

داود

des

lnas

lach-

t des

itsch,

dem

dere.

rdem

waren Enkel

etanel

31088-

t hat,

Z KO

seinem

Prov.

So

- 740) Furat b. Schahnâtha (فرات البن شحناة) hat einen Art. in ibn al-Kifti, worüber meine Abhandlung in MGWJ 49, 44. Ibn abi Oşeibia I, 116 hat ibn Schahâtha (شحائا).
- 832-33) Ueber die türkischen Aerzte Josef I, Mose und Josef II Hamon vgl. jetzt die aufschlussreiche Abhandlung von Gross, REJ 56, 1-26; 57, 55-78. Josef I begleitete Selim I. nach Egypten und starb auf der Rückreise in Damaskus 1518.
- 903) Hier ist das Fragezeichen zu streichen. Isak aus Krakau ist eben identisch mit Isak Hispanus in nr. 927, Leibarzt der polnischen Könige Johann Albert, Alexander und Sigismund I., besonders Alexander hatte grosses Vertrauen zu ihm, so dass als der tatarische Chan an der Wolga erkrankt war und den polnischen König um einen Arzt bat, dieser ihm Isak sandte. Isak starb 1510. Privilegien aus d. J. 1501-04 bei Bersohn, Dyplomataryusz nn. 411 bis 413. Näheres bei Balaban I 83 u. Jüd. Aerzte u. Apotheker 3-4.
- 916) I. Isak b. Todros; es ist das der Verf. von פאר להו ed. Günzburg in d. Zunz-Jubelschrift (dazu Kaufmann, Ges. Schr. III 482—487) u. lebte in Avignon.
- 981) Jakob aus Belczyc, nochmals 1004 wiederholt (dann nochmals 1607 unter Nachman). Dass er Arzt war, ist nicht genügend bezeugt.
- 1021) Dass Jakob b. Jona aus Lemberg war, steht ausdrücklich in seiner Meldung zur Promotion vom 7. Juni 1679 bei Warchal 65 (dieses Jahr fehlt bei St.). Das Fragezeichen ist also zu streichen.
- *1028) Nicht Jakob Lutzki war ein Verwandter Kalebs, sondern dessen Enkel Jakob b. Jehuda b. Jakob, s. die Widmung am Ende s. המספקה אורה (bei Gurland III, hebr. Abteil. p. 19): הנה לך אחי יעקב בן התני יהודה נ"ע בן יעקב בן התני יהודה נ"ע בן יעקב בו הרופא האדרונופליםי יעמ"ש אגרת מספקת וכו

lich, ob er dessen Schwiegersohn war, denn im גן המלך sagt Kaleb (ib. 24): ניסן הרמ"א . . . ניסן הנחמה ששלחתי . . . ניסן הרמ"א לפטירת גיסי רי יעקב ב"ר יהודה האדרניפוליטי. In der Tat nennen die Karäer auch ihre Schwäger prn, s. Neubauer, Aus d. Pb. Bibl. 142: . . . ווו הקינה רוננתיה בשמעי פטירת אדוני אחי וחתני והוא החכם הנ"ל היה בעל אחותי Simcha Isak (צ"צ 21 f. l. 25) irrt also, wenn er Jakob b. Jehuda הר"ר יעקב בכ"ר יהודה nennt. Ob nun überhaupt Jakob, d. Grossvater des Jakob b. Jehuda, mit Jakob Lutzki identisch ist? Denn dieser wohnte nicht in Adrianopel, sondern in Konstantinopel, s. Gurland ib. 31. Es sei denn, dass sich האדרונופליטי auf das Enkel und nicht auf den Grossvater bezieht.

*1059) Jefet b. Zair ist mit Jefet ibn abi (od. abu)'l Hasan al-Berkâmani nicht identisch, sie sind auch in der Arab. Lit. der Juden getrennt behandelt (§ 172 u. § 185).

1062) l. JQR anst. Jew. Chron. u. vgl. noch ib. 1X, 360. Jehuda b. Josia wird nur von Sambari נגיד genannt, er selbst nennt sich נשיא גליות כל ישראל und war Exilarch, s. meine Babyl, Geonim 115. 136. Jehuda ha-Nagid könnte aber mit Abu-l-Barakât Jehuda b. Elazar ha-Kohen 1176 identisch sein, s. ib. 103, aber dann würde er nicht dem Ende des XI. Jahrh. angehören. Ist aber dieses Datum richtig, dann könnte man an Jehuda b. Saadja, den Bruder Meboraks, denken, s. mein Il Nome Meborak, p. 12, nr. 36.

1123) s. ob. sub 1 58.

- 1130) Jekutiel b. Jehuda Gordon aus Wilna meldete sich zur Promotion in Padua am 13. Oktober 1732, s. Warchal 72.
- 1140) Zu Jochanan Jerichuni vgl. jetzt noch Venetjaner, Asaf I, 15, der יריתני für eine Verschreibung von hält und ihn zur Zeit des Königs Shabur in Nisibes studieren lässt. Alles gewagte Hypothesen.
- * 1158) l. א"ה anst. א"ה. Vgl. noch הכרמל VI, 358ff.
  - 1534) Ueber Mose b. Elazar vgl. Arab. Lit. d. Juden § 55 u. meinen Aufsatz in MGWJ 49, 48.
  - 1600) Ueber Mubârak und seinen Vater Salâma b. Raḥmûn (weiter nr. 1984), die beide Aerzte waren, s. noch Arab. Lit. d. Juden § 143-144, wo sie für Karäer gehalten werden, aber ohne jeden Grund. Sowohl der Namen Mubârak als auch Salâma kommen auch bei Rabbaniten vor, ersterer sogar vorwiegend bei Rabbaniten, s. mein Zur jüd.-arab Liter. 68 u. Il Nome Meborak, p. 8, nr. 2.

- 1612) Ueber das ראומה des Nachschon aus Bagdad s. zuletzt Ginzberg, Geonica I 154 ff. u. dazu meine Bemerkungen JQR, N. S. III, 409. Da er 1300 gelebt hat, kann er nicht Autor des ענל sein, den schon ibn Ezra gekannt hat; dieser ist vielmehr ein Werk des Nachschon Gaon. Aber war der jüngere Arzt?
- *1712) Rachamim b. Zecharja, Kopist eines Gebetbuches zum Versöhnungstag, ms. Fischl Hirsch 13 (s. H. B. XI, 14) lebte wohl in neuerer Zeit in Egypten, da dieses Gebetbuch in Kairo 1861 vervollständigt wurde.
  - 1751) Vgl. Steinschneider, JQR XII, 129, u. m. Babyl. Geonim p. 9, nr. 5.
  - 1752) Aust. Jew. Chr. l. JQR VIII u. vgl. noch die in meinem Meborak p. 12, n. 1, verzeichneten Stellen.
  - 1801) Salomo Calahora st. 1595, ausführlich über ihn Balaban I 143ff.
- *1847) Anst. Adler 237 l. 238. Jadiah ist kein Namen, sondern ידיע, הנכר אלמערוף, Seinen vollen Namen nennt er in ms. Bodl. 23711, das er am Mittwoch, 7. Elul 1747 beendet hat (vgl. MGWJ 1883, 405): שלמה המתרפא בכ"ר המ' החכם השלם כמה"ר משה רופא חכם יריע צעיר ג"ע בכ"ר המ' השר המססר . . . כמה״ר אהרן ידיע צעיר נ״ע וכרי, also war auch der Vater Arzt und gehörte er zur Familie Zair (wohl = Sagîr, s. ob. I 7). Dann kopierte er noch ms. Fischl שלמה . . . בן משה רופא חכם ירוע . . . על Wisch 191, wo שם אחי ואה' כה"ר עזיאל יצ"ו כן ישועה ידיע חכים וכר bedeutet hier Freund, s. ob. I 85). Wahrscheinlich ist Salomo auch Verfasser einer arab. Erzählung über den Auszug aus Egypten, ms. Fischl Hirsch 254, das am Donnerstag, 4. Adar 1739 (l. ה"א תצ"ט anst. אי תצ"ט) beendet wurde. Hier wird der Verfasser שלמה בן . . . משה בשלמה בן יעקב . . . בן אהרן . . . בן יעקב genannt.
- .מנחבב 1. מכחבב (1848*

8-

de

b.

me

saf

stu-

, u.

rab.

ilten

men

niten

mein 1r. 2.

- 1893) Samuel war Chirurg der Königin Bona, vgl. über ihn ausführlich Balaban I 290.
- 1960) Scheth b. Jefet war kein Karäer, der seltene Name Scheth kommt bei Karäern gar nicht vor, Jefet aber findet sich auch bei Rabbaniten. Vgl. über ihn noch mein Zur jüd.-arab. Lit., p. 19 (wo irrtümlich b. Josef).
- 2035) Tanchum Jeruschalmi als Arzt, vgl. noch Bacher, Aus d. Wb. d. Tan. Jer. 17.

2046) Tobia Kohen meldete sich zur Promotion in Padua am 23. Juli 1683, s. Warchal 66.

in

Fra

Adl

1 g

2106-15) Zur Familie Wallich vgl. die Monographie von Schultze MGWJ 1905, wo noch viele ärztliche Mitglieder dieser Familie erwähnt sind, die bei Steinschneider fehlen, u. zw. Walchen 1349 (p. 62); Moses David gen. Tewele in Trier, st. 5. Okt. 1691 (p. 272); Simon in Koblenz, st. 1730 (p. 272. 283) und dessen Sohn Menachem Manlin, st. 1762 (p. 283). Ausserdem noch Simon in Koblenz und dessen Sohn Isak Eisik, der 1702 in Frkf. a. O. studiert hat, s. ZfHB XIV, 117 ff. 158 ff. Vgl. auch ob. I, nr. 84.

2162) 1. Cat. S. 2754.

אלאסראילי .1 אלאסנאילי (2163).

Ein Responsum Samuel ben Ali's.

Von V. Aptovitzer.

Ein wichtiges halachisches Problem bildet die Frage, ob חמין כפסח כמשהו oder wie die meisten anderen Issurim bloss נששים. Die hervorragensten Autoritäten nehmen zu dieser Frage Stellung. Diejenigen, welche sich für משהו entscheiden, berufen sich auf Pesachim 30 oben: ממין... אסיר במשהו כרב. Die Anderen hingegen behaupten, dass במשהו eine in den Text eingedrungene Glosse ist1). So Samuel ben Meir, sein Bruder R. Tam und Isaak ben Abba Mari, der Verfasser des 1ttur. Auch R. Elieser ben Joel behandelt dieses Thema; er entscheidet sich für die erschwerende Ansicht und beruft sich dabei auf die Tatsache, dass die Talmudtexte in Babylonien untersucht wurden und man in Exemplaren, die aus der Zeit Rab Aschi's stammen, den Text במשהו כרב gefunden. Sefer Rabiah ed. Aptowitzer II S. 77 :ובחשובות ששלחו מבכל כתבו והשיכו על דבר זה שיש ספרים שהם מימות רב אשי שהוא סוף הוראה ברן במשהו כרב Dazu erfahren wir aus Nachmanides, Milchemeth z. St., dass die Untersuchung der Talmudtexte auf Veranlassung französicher Gelehrter erfolgte: ונכר נברקו בככל ספרים הישנים בזה עםי שאלת הכמי הצרפתים.

Es ist nun sehr auffallend, dass Samuel ben Meir, R. Tam und Isaak ben Abba Mari, alle in Frankreich, von diesem so

¹⁾ Aehnliche Bemerkungen älterer Autoren s. bei Aptowitzer, Ha-Zofeh Ed. Blau IV S. 17.

wichtigen Responsum keine Kenntnis haben. Daher vermutete ich in meinen Noten zu Sefer Rabiab, dass das Responsum erst in der Zeit zwischen der Abfassung des Ittur und der des Rabiah nach Frankreich geschickt wurde. Diese meine Vermutung wird von Poznanski, Babylonische Geonim im nachgaonäischen Zeitalter S. 135, als "ziemlich gewagt" bezeichnet. Auch ich selbst habe meine Bemerkung mit dem Ausdrucke des Zweifels geschlossen. Nachträglich aber fand ich für meine Vermutung eine sehr wichtige Stütze. Rokeach N 451 Ende heisst es: וכן העיד רבנא שמואל במשהו Der Ausdruck ראש הישיבה בככל דחמץ במשהו. dass hier nicht eine Entscheidung vorliegt, sondern Berufung auf eine allgemein anerkannte Autoritat. Dass aber der Zeuge den Fragestellern nur das mitteilte, was ihnen nicht bekannt war, ist selbstverständlich. Es ist daher zweifellos, dass das "Zeugnis" im Rokeah identisch ist mit dem Responsum bei Rabiah und Nahmonides. Der Zeuge aber ist kein anderer als Samuel ben Ali aus Bagdad, der auch in Responsen Meir aus Rothenburg ed. Mekize Nirdamim S. 64 N. 494 als ראש ישיבה מככל bezeichnet wird. Vgl. auch Poznanski a a. O. S. 22. Samuel war noch 1191 am Leben, oder rach Poznanski, a. a O. S. 36, sogar noch 1220. Die Zeit, in welche ich das fragliche Responsum setze, entspricht also gut der Zeit Samuels.

Sterbedaten

neuhebräischer Schriftsteller, Gelehrter und Publizisten 1900-1915.

Gesammelt von William Zeitlin.

Vorbemerkung: Folgende Notizen sind Auszüge aus meiner BH.: Bibliographisches Handbuch der neuhebr. Literatur 1890—1915. (Ms)*). Literaturfreunde und Kenner ersuche ich höft. die angedeuteten Lücken geft. auszufüllen, sowie etwaige Nachträge an meine Adresse einzusenden: Dr. William Zeitlin, Grimma (Sachsen), Terrassenstr. 5.

1

Adler, Marcus Nathan, (M. A.) Vrf. des "Chinese Jews" (hebräisch von E. Segal: היהודים בכינא 1901), Herausg u. Ueber-

^{*)} Herr Dr. Freimann hatte die Güte, die Notizen durchzusehen und meine Daten mit denen der Jewish Encyclopedia vergleichen zu lassen; seine Ergänzungen sewie die ausfüllenden bz. abweichenden Daten sind durch [ ] gekennzeichnet.

setzer des מסעות של ר' בנימן The Itinerary of Benjamin of Tudela (Oxford 1907). Starb London 26. Februar 1911. [geb. in Hannover 20. Juni 1837.]

Altschüler, Moritz (Dr.), Schriftsteller in Wien, starb 22. März 1911; geb. zu Novogrudok 1869.

Atlas, Lazar, Lehrer und Schriftsteller in Warschau, seit 1895 in Bielostok, starb 6. April 1904; geb. Beissagola (Lithauen) 21. Februar 1852 [8. März 1851?]

Bacher, Wilhelm (Dr.), Direktor der Landes-Rabbinerschule zu Budapest, starb 27. Dezember 1913, geb. 12. Januar 1850 in Liptó Szent Miklós.

Vgl. L. Blau: Bibliographie der Schritten W. Bachers (1865 bis 1909; 611 Nrn.) Budapest 1910.

Basilewsky, Moses, Lehrer und hebräisch russ. Schriftsteller in Odessa, starb 30. Dezember 1902, etwa 62 Jahre alt.

Baumgarten, Emanuel, Gelehrter und Vorstandsmitglied der Cultus Gemeinde in Wien, starb . . . Mai 1908; geb. 15 Januar 1828 in Kremsier.

Bawli, Hirsch Dan (צר"ה), aus Bielostok, Privatlehrer in Wilna, starb 11. Dezember 1905, 69 Jahre alt.

Behak, Jehuda aus Wilna, Privatgelehrter in Cherson, starb 15. November 1900 [geb. Wilna 5. August 1820].

Benamozegh, Elie, Rabbiner in Livorno, starb 6. Februar 1900. [geb. in Livorno . . . i823].

Vgl. G. Lattes: Vita e opera di E. B . ., Livorno 1901.

Berliner, Abraham (Dr), Prof. am Rabbiner-Seminar, hebr.deutscher Schriftsteller und Literarhistoriker in Berlin, starb in der Nacht vom 21. zum 22. April 1915; geb. in Obersitzko (Posen) 1. Mai 1833.

Vgl. A. Freimann: Bibliographie der Schriften und Aufsätze des A. B. Frankf. a. M. 1908. S.-Abdr. a. d. Jubelschrift מברכת אברהם.

Bernstein, Hirsch, Redakteur d. ersten hebräischen Wochenschrift Amerikas בארין החדשה (New York 1872 fg.), starb in Tenersville-New York 1. August 1907; geb. in Wladislawow, 25. März 1846.

Berschadski [Deckname für Domoschwitzki], Jesaja, Schriftsteller und Redakteur des part in Wilna, starb in Warschau 10. März 1908; geb. 1870 [geb. b. Slonim 1874?) Biographie in seinen כתבים אחרונים, Warschau 1910.

Biema, van, N. H., Gelehrter, Bibliograph und Bibliophile in Amsterdam. Anagramm: ינקב נפחלי הירץ לוי בינהל Starb 15. Dezember 1901 [geb. 12. Juli 1836 in Amsterdam, vgl.

Siegmund Seeligmann, Catalog der Samml. hebr. u. jüdisch. Bücher . . nachgelassen von N. H. van Biema, Amsterdam 1904, S. XI]

Bloch, Moses, Prof. an der Landes-Rabbinerschule in Budapest, starb in Nagymoros bei Budapest 6. August 1909; geb. Ronsberg (Mähren) 15. Februar 1815.

Biographie: in ספר הייבל Festschrift Moses Bloch zu Ehren . . .

Budapest 1905.

STE

en)

ZU

bis.

ller

der

geb.

ilna,

starb

1900.

ebr.-

starb

Ober-

ufsätze

ייברכת ז

ochen-

2 fg.), eb, in

Jesaja,

tarb in

1874?)

hile in Starb

m, vgl.

t,

Braudes, Ruben Ascher, Schriftsteller und Redakteur in Lemberg, Krakau und zuletzt in Wien, starb 18. Oktober 1902; geb. Wilna 18. September 1851.*) (1840? Vgl. אוואסן Bd. X (1902), S. 567.)

Biographische Skizza in: "האשכולת I (1898) S. 72-80.

- Brüll, Adolf (Dr.), Religionslehrer und Redakteur in Frkf. a. M., starb 18. September 1908; geb in Kojetein 27. April 1846.
- Buber, Salomo, rabbin. Gelehrter und Schriftsteller in Lemberg, starb 28. Dezember 1906; geb. 2. Februar 1827.
- Castiglioni, Vittorio (ימחק אין), Rabbiner und hebr.-italien. Schriftsteller in Rom, starb 4. September 1911; geb. [in Triest] 29. Februar 1840.

Vgl. S. Colombo: L'università di Roma alla memoria del . . .

Rabbino Maggiore prof. V. C . . . Livorno 1911.

- Choczner, Joseph (Dr.), Prof. am Harrow-College (England), starb in Ramsgate . . ? . . . ? 1904; geb. Krakau 11. Mai 1844 [NB. bei Brann 1843!]
- Chwolson, Daniel (Dr.), Prof. der semitischen Sprachen in Petersburg, † 5. April 1911; geb. Wilna 10. Dezember 1820? [15. Dezember 1819].

Vgl. Allgemeine Zeitung des Judentums 1909, S. 606-610.

- Dubsewitsch, Abraham Beer, seit 1891 Rabbiner in New York, starb 14 Januar 1900 (*18. Oktober 1899?)

  Vgl. Eisenstadt ידור רבנין וסופרין V. S. 32.
- Duenner, Joseph Hirsch, Rabbiner und Rektor des niederländ. israeli ischen Seminars zu Amsterdam, starb 16. Oktob. 1911; geb. Krakau..? Januar 1833.
- Ehrlich, Adolph (Dr.), Rabbiner und Lehrer in Tilsit, starb in der Nacht zum 6. Februar 1913; geb. in Mitau 20. Sept. 1837.
- Eisler, Leopold (Dr.), Rabbiner in Eiwanowitz (Mähren), starb 20. Juni 1909; geb. in Boskowitz 11. Februar 1825.

Feinstein, Arie Löw, Privatge'ehrter in Brest-Litowsk, starb [20. Januar 1903]; geb 5. Januar 1821 [6. Dezember 1821]. Vgl. Sokolow: ספר זכרן S. 166,8.

Feitelson, Menachem Mendel, Lehrer und Literaturkritiker in Ekaterinoslaw, starb 28. Mai 1912; geb. in Michailowka (Krim), 1. September 1870.

Biographische Notiz in der Vorrede Lachowers zu seinen בתבים

Warschau 1914.

Finfer (Fünfer), Pesach, Rabbiner in Wilns, starb..? Nov. 1912. Vgl. Wochenblatt Pascebate 1912 Nr. 46.

Fischer, Bernhard (hebr. Jakob) (Dr.), Rabbiner in Böhmen, seit 1863 Sel riftsteller in Leipzig, starb 17. Juni 1906; geb. 12. Januar 1821 in Budikau (Böhmen).

Fried, Salomon (Dr.), Rabbiner in Ulm, starb 2. Februar 1906.

Ha

Her

10 H

Hur

Harw

[geb in Oprana (Ungarn) . . . 1847.]

Friedberg, Abraham Schalom, Schriftsteller und Redaktenrin Petersburg und zuletzt Zensor in Warschau, starb 20. März 1902 [geb. in Grodno 6. November 1838]. Vgl. dessen יוברונות עיד הארו (1800) S. 238-53.

Friedmann, Meyer, Schriftsteller und Lektor am Beth-ha-Midrasch in Wien, Mitherausgeber der Monatsschrift איז 1881-89, starb 23. November 1908; gcb. in Kraczna (Ungarn) 10. Juli 1831. Vgl. Porges, Vorwort zur Edition des Sifra, Breslau 1915.

Frumkin, Israel Beer, Redakteur der Wochenschrift (gegründet 1870) in Jerusalem, gest. Sonnabend abends 16. Mai 1914; [geb. Dubrowno (Russland) 29. Oktober 1850].

Glückmann, Moses, Lehrer und pädagog. Schriftsteller in Minsk starb 10. Oktober 1900; geb. 1852.

Vgl. Eisenstadt: עור רבניו ומופריו, Heft IV, S. 7-8.

Gnessin, Ury Nissan, Schriftsteller in Warschau, starb 6. März 1913; geb. Starodub 1882.

Vgl. "Новый Восходъ" 1918, Nr. 9; J. Ch. Brenner: הצרה, Literarisches Sammelbuch den Manen U. N. G. gewidmet.. Jerusalem 1914.

Goldbaum, Meschulam Salomon, Privatgelehrter und Dichter in Jassy, starb in Prag 30. Oktober 1915; geb. Lemberg
21. Dezember 1836.
Vgl. Wochenschrift "Selbstwehr" IX. Jahrg. (1915), Nr. 42, S. 6 f.

Goldfaden, Abraham, hebr. und jargon Dichter, Dramaturg und Impresario des Jüdischen Theaters, starb New York 8. Januar 1908; geb. in Staro-Konstantinow 12. Juli 1840.

- Goldin, Esra, Lehrer und Schriftsteller, Herausgeber der Sammelschrift (1896) in Warschau, starb in Riga..? Mai 1915; geb. in Luna (Lithauen) 1868.
- Goldmann, Isaak, Lehrer und Dichter in Wilna, gest. ...? 1905; geb. 6. November 1839.
- Gordon, Arie Löw, Lehrer in Berditschew, zuletzt Privatgelehrter in Jerusalem, starb in Pethach Tikwa b Jaffa 4 Nov. 1912; geb. in Rossieny (Lithauen) . . . . ?
- Grünhut, Lazarus (Dr.), Direktor des (Jerusalemer) jüdischen Waisenhauses in Pethach Tikwa, starb 18. Februar 1913; [geb. Gerenda, Ungarn, 1850].

eit

in

ha-

בית

zna

915.

粒

16.

50].

nsk

lärz

1787,

alem

hter

berg

5. 6 f.

turg

York

840.

- Günzbourg, Baron de, David, Orientalist in Petersburg, starb 13. Dezember 1910; geb. 5. Juli 1857 in Kamenez-Podolsk
- Halberstam, Salomon Joachim, Privatgelehrter und eifriger Handschriftensammler in Bielitz, starb 25. März 1900; geb. in Krakau 23. Februar [24. März?] 1882. Vgl. תחלות הלהוף, Catalog hebr. Handschriften von S. J. Halberstam in Bielitz. (Jetzt in der Bibliothek des Jewish College, London.) Wien 1890.
- Halevy (Rabinowitz), Isaak (יצחק איויק הלוי רבינאוויין), Privatgelehrter aus Wilna (?) in Hamburg, starb Sonnabend abends 16. Mai 1914.
- Nekrolog in אנירחי 1914, Nr. 103.

  Herschensohn, Hermann, Privatlehrer (doch wohl: Jechiel Hirsch Hirschensohn, Verf. des שבע חכשות בחלשות, Lemberg 188 ווווע ביינות בחלשות 1912. Februar 1912.
- (Aus einer Todesanzeige seiner Frau im "Leipziger Tageblatt"). Horovitz, Marcus (Dr), Rabbiner und Geschichtsforscher in Frankfurt a. M., starb am Morgen des 27. März 1910; [geb. 15. März 1844 in T. Ladány (bei Tokaj)].
- Horowitz, Chaim Meir, rabbinischer Gelehrter in Frankfurt a. M. starb 8. April 1904; geb. . . . . ?
- Hurwitz, Isachar Beer, hebr. Dichter in Warschau, starb ..? Mai 1905; geb. 1835 in Grodno.
- Hurwitz, Salomon, Privatgelehrter in Wilna, starb 17. Apri 1900; geb. 30. Juni 1860.
- Hurwitz, Simon, Rabbiner in Leipzig (Herausgeber des מהוור ויפרי Berlin 1889—97), starb 4. Februar 1900; [geb. 7. Januar 182) in [дерг. 7. Januar].

Imber, Naphtali Herz, hebr. Dichter und Lehrer in New York, starb 8. Oktober 1909; geb. Sloczow 1853 [1856?],

Jelin, Salomon, Schriftsteller und Advocat, starb in Beirut 31. Juli 1912; geb. Jerusalem 5. Mai 1874,

Vgl. Luncz' אוז ארץ ישראל, Bd. 18.

Kaminer, Isaak (Dr. med), Landschaftsarzt in Gorodnja (Gubernium Tschernigow), hebr. Dichter, starb in Bern 7. April 1901; geb im Wolhynischen 1834.

Biographische Skizze (ממשורר לאומייי) von Ch. J. Katzenellson in הפס

Le

Le

Li

Li

Ma

Ma

Ma

Mar

השנה III (1902), 4°. S. 46-68.

Kantor, (Jehuda) Löw (Dr. med.), Hebr-russischer Schriftsteller, Redakteur des ersten hebr. Tageblattes aum (Petersburg 1886-87), zuletzt Rabbiner in Riga, starb plötzlich 7. Mai 1915; [geb. Wilna 1849].

Kaplan, Elieser, Begründer und Leiter des hebr. Verlags "Achiasaf" in Warschau, starb 30. Oktober 1914.
Vgl. "Jüdische Rundschau" vom 4. Dezemb. 1914.

Katzenelbogen, Jacob Schalom, Hauptmitarbeiter der Wochenschrift ההודליי (auch ההודליי in London, ertrank im Zürichsee... Sommer 1904.

Biographische Skizze von Bisko, in בתבי ישיק I, London 1907.

Kobak, Joseph (Dr.), Rabbiner in Bamberg, Herausgeber der hebr.-deutschen Zeitschrift "משרון" (856-78), starb Lemberg 7. Februar 1913; geb. daselbst 28. September 1828. Autobiogr. Skizze in der Sammelschrift מולפות, Berditschew 1895,

S. 1-6. Vgl. "Die jüdische Presse" 1913, Nr. 9.

Kohan, David, Privatgelehrter, Literarhistoriker und Geschichtsforscher jüd. Sekten in Odessa, starb 24. August 1915;

[geb. Ode sa 1838]. Kohn-Zedek, Joseph, Schriftsteller und Redakteur des Wochenblattes "המבשר" mit literar. Beilage המבשר" (Lemberg 1861 - 67) seit 1875 Prediger der polnischen Gemeinde in London, starb 28. Dezember 1903.

Kowner, Abraham Ury, hebr.-russischer Journalist aus Wilna, † nach einem sehr bewegten Leben in Lomsha ...? Mai 1909; leeb. Wilna um 1837].

|geb. Wilna um 1837].
Zur Charakteristik vgl. Zinnberg: А. Ковперь in Sammelwerk
"Пережитое", Вd. II, Petersburg 19'0.

Lebensart, Abraham, Mitherausgeber der Monatsschrift "הירדן, (1906) in Stanislau, starb 12. Februar 1902; etwa 29 Jahre alt.

Lerner, Joseph Jehuda, hebr.-russischer Journalist in Odessa, † ...? ...? 1907; geb. Berditschew [1. Januar] 1849.

ork,

31.

(Gu-April

מפה מ

eters-

tzlich

Achi-

ochen-

Zürich-

1907.

er der emberg

w 1895,

chichts-

Vochen-61 - 67)

n, starb

s Wilna,

ai 1909;

nmelwerk

והירדוף ה

ahre alt. Odessa,

849,

- Levin, Emanuel, Schullehrer in Minsk, dann Sekretär des Jüd. Bildungsvereins in Petersburg, starb 28. Oktober 1913; geb. Minsk [15. Dezemb.] 1820.
- Levinsohn, Josua, Schullehrer und Schriftsteller in Mitau, starb plötzlich in Riga ...? Juli 1911; [geb. Vylischki (Kowno) 1833].
- Lewinsky, Elchanan Löw, Schriftsteller, Mitarbeiter der Monatsschrift השלח in Olessa, starb 27. Oktober 1910; geb. in Podberesje (Lithauen) 1858.

Biographische Skizze von Klausner, in L-kys ... כל כחבי, Sämtliche Schriften Bd. I, Odessa 1911, S. I-XXIV.

- Lilienblum, Moses Löw, hebr.-russ. Schriftsteller, Gemeinde-Sekretär in Odessa, gestorben in der Nacht vom 11. auf den 12. Februar 1:10; geb. in Keidany 22. Oktober 1843.

  Biographisches von Klausner: איל לולי הארם והסופר ביל הארם והסופר ביל הארם והסופר ביל הארם והסופר ביל הארם הארם הארם ביל הארם הארם הארם ביל הארם ביל הארם הארם ביל הארם הארם ביל הארם הארם ביל הארם ביל הארם ביל הארם ביל הארם הארם ביל הארם הארם ביל הארם ביל הארם ביל הארם ביל הארם ביל הארם הארם ביל הארם ביל הארם הארם ביל הארם
- Lippe, Karpel (Dr. med.), Arzt, hebr.-deutscher Schriftsteller in Jassy, starb in Wien 26. Juli 1915; geb. 1830. Nekrolog und Bildnis in "Egalitatea" XXVI (1915), Nr. 30.
- Lipschitz, Hillel Arie Löw, Mitarbeiter des הלכנקי, zuletzt Rabbiner in Lublin, starb . .? 1905; geb. 1844 in Plungiany (Lithauen).
- Lubetzky, Jehuda, Rabbiner der polnischen Gemeinde zu Paris (Verf des ברקי בתים, Berichtigungen und Anmerkungen zum בבר ההשלמה, Paris 1896), starb 18. September 1910, etwa 60 Jahre alt.
- Maggid (nach seiner Profession Steinschneider genannt), Hillel Noah, Lokal-Historiker in Wilna, starb 30. Okt. 1903; geb. 5. September 1829.
- Mandelkern, Salomon (Dr.), hebr. Dichter, russ.-hebr. Schriftsteller und Lexikograph in Leipzig, starb in Wien 24. März 1902 (bestattet in Leipzig); geb. 25. April 1842 zu Mlynow in Wolhynien.
- Marcus, Ahron, deutsch-hebr. Schriftsteller und Redakteur in Krakau, starb in Frankfurt a. M. in der Nacht von Sonnabend zu Sonntag 5. März 1916 (beerdigt in Krakau); geb. n Hamburg 13. Januar 1843. Nekrolog: Der Israelit 1916, Nr. 10.
- Margolies, Chaim (Wolf), Rabbiner und russ.-hebr. Schriftsteller in Dubno, starb 22. September 1911.

Massel (hebr.: 500), Joseph, Schriftsteller und Buchd-uckereibesitzer in Manchester, atrsb 6. September 1912; geb. in Wjasin (Russland) 1850.

Pupe

Rabi

Rabi

Radi

Reich

Reine

Rodki

st

Re

Ne

by

mu

Sta

Roller

Rosenz

Rosent

Adve

Sep

Schi

blat

Meidanik, Elia, Schriftsteller iu Odessa, starb 22. Mai 1:04.

Biographische Skizze von Fichmann in M-ks gesam. Schriften
מחבי א יותו. Odessa 1907, S. I-X.

Mekler, L. (Dr. med.), Arzt und Schriftsteller in Beschenkowitschi, von ruchloser Hand ermordet . . .? Oktober 1907.

Mendlin, Wolf, Privatgelehrter in Odessa, starb . . .? August 1912 [geb. Mohilew a. Dniepr 1849].

Merlinski, Menachem Mendel, Schullehrer in Lodz, starb 23. Juli 1911.

Müller, David Heinrich (Dr.), Prof. der semitischen Sprachen an der Universität Wien, starb 21. Dezember 1912; [geb. in Buczacz (Galizien) 6. Juli 1846.

Müller, Israel David, Rabbiner in Grodno, starb . . ? . . ? 1913.

- Ueber seine literarische Tätigkeit usw. von seinem Sohne A. L.

Müller: Anhang zum מולדות מבותם אולדות פנות החידות מבותם 1913.

Müller, Gabriel, Rabbinatsassesor in Matersdorf, starb...?...? 1906; geb. zu Nadas [3. Oktober] 1836.

Münch, Wilhelm (Dr.), Prof. der Pädagogik an der Universttät Berlin, † 26. März 1912. Verf. des אברי המלחמת הגדולה, Der deutsch-französische Krieg, hebräisch und deutsch erzählt von W. M.... (1871). Berlin 1909.

Neubauer, Adolph (Dr.), Librarian of the Bodleian-Library at Oxford, starb London 6. April 1907; geb. Bitsche (Ungarn), 11. März 1831.

Neviasky, Abel (aus Kowno), Rabbiner in Orleans, starb

Peretz, Isak Iöw, Dichter und Schriftsteller in Warschau, starb 2. April 1915; geb. Samosé, 25. Mai 1851.

Pigit, Samuel, Chasan der Karäer-Gemeinde in Ekaterinoslaw, starb . . .? Juni 1911; geb. in Kalé 1849.

Pines, Jechiel Michael, Privatgelehrter, eifriger Vertreter der Kolonisationstätigkeit in Palästina, starb nachts zum Sonnabend 15. März 1913 in Jaffa (bestattet in Jerusalem); geb. Rushany (Lithauen) 17. Oktob. 1843 [26. Septemb. 1842 (?)]

Prins, Liepman Philip, Privatgolehrter in Frankfurt a M., starb 20. Oktober 1915; geb. Arnheim (Holland) 16. März 1835. Vgl. Der Israelit 1915, Nr. 45. Pupes (?) (מוסט) Israel Löw, Hilfsredakteur des Tageblattes הוכן in Wilna (1905, Chiffre כן־ישראל), Mitarbeiter des השלח, in Odessa, ertrank beim Baden in Bern, snine Leiche wurde nach neun Wochen geborgen und bestattet id Bern 9. Mai 1912; geb. iu Kowenschren 3. November 1884.

Rabinowitz, Isaak, Privatgelehrter u. hebr. Dichter, seit 1891 in New York, starb 9. März 1900; geb. Kowno 13. Okt. 1846.

Rabinowitz, Michael, Privatgelehrter in Brest-Litowsk, starb 30. Januar 1914; geb. in Scherschow 1856.*)

*) Eisenstadt: רור רבניו ומופריו Heft II, S. 44: נולר בבריסק

יום הי ע"רה תמוז תרמז (?).

tereib. in

11 04.

hritten

enko-

ugust

starb

rachen

geb, in

1913.

e A. L.

? . . .?

ersttät

eg, he-

rary at

ngarn),

starb

u. starb

noslaw,

ter der Sonn-

); geb.

842 []

L. starb

z 1835.

Rabinowitz, Saul Pincus, vorm. Hilfsredakteur der מאפירה. und hebr.-russ. Schriftsteller in Warschau, starb in Frankturt a. M. 6. Dez. 1910; geb. in Lithauen [8. April] 1845.

Radin (Radyn), Adolph (הראס), vorm. Redakteur des "Jüdischen Grenzboten", Königsberg i. Pr. 1873 – 74. Rabbiner u. Prediger in New York, starb . . .? Februar 1909; geb. Wladislawow 1848.

Reicherson, Moses, Lehrer und Schriftsteller in Wilna, seit 1890 in New York, starb 3. April 1903; geb. 5. Okt. 1827.

Reines, Isaak Jakob, Rabbiner und Jeschiba-Hauptb in Lida, starb . . .? September 1915; geb. Karlin [29. Oktob.] 1839. Vgl. Jüdische Rundschau 1915, Nr. 37/8; Der Israelit 1915, Nr. 39.

Rodkinson (Rodkinssohn)*), Michael Levi, Schriftsteller und Redakteur in Königsberg i. Pr. (1876-79), seit 1889 in New York, Herausgeber der New Edition of the Babylonian Talmud, original Text, edited, corrected, formulated and translated into English. 12 Vols. 1896-1901. Starb 6. Januar 1904; geb. in Dubrowno (Russl) 13. März 1837. *) Sein Bruder heisst Isr. B. Frumkin q. v.

Roller, Isaak E., Distrikt-Rabbiner in Barr (Elsass), starb...? September 1900; geb. in Zabrow (Galizien) 1832.

Rosenzweig, Gerson, Schullehrer in Suwalki, seit 1888 Schriftsteller, Dichter-Satiriker und Redakteur des Wochenblatts מקריםה (1891—1902), der Monatsschrift (1899) und der satirischen Wochenschrift הרבורה in New York, starb ...? Februar 1914; geb. in Karutschin (Grodno) im April 1861.

Rosenthal, Joseph, Privatgelehrter, namhafter Schachspieler u. Advokat in Warschau, starb 22. November 1913; geb. in Suwalki 14. Februar 1844.

Rubin, Salomo (Dr.), Lehrer und Schriftsteller, zuletzt in Krakau, starb 28. Januar 1910; geb. Dolina 3. April 1823. Vgl. J. Stern: Dr. S. Rubin, sein Leben und seine Schriften. Stuttgart 1908.

Sabludowky, Isidor (Dr. med.), Prof. an der Univers. Berlin, starb 24. Novemb. 1906; geb. in Bielostok 30. Juli 1850.

SI

So

So

St

Ste

Ste

Suw

Taub

Tede

Triwi

H

Trop,

ופריון

Dic 191

Unger.

Salomon, Joël Moses, Redakteur der Zeitschrift "יהודה וירושלים" (1877-78) in Jerusalem, starb 23. Oktober 1912; geb. in Jerusalem 1838.

Saphir, Elijahu, Schullehrer, dann Bankbeamter in Jaffa, starb 1. September 1911; geb. in Jerusa'em 1868. Vgl. "Die Welt" 1911, S. 973—74.

Sarsowsky, Abraham (Dr.), Mitherausgeber des הקרם (Petersburg 1907/8), starb in Gordono Riviera 9. April 1911; geb. in Druja (Lithauen) 1878.

Schapiro, Konstantin (hebr. אשר), Photograph in Petersburg, † 23. März 1900; geb. 1841 in Grodno.

Literarische Charakteristik von Fichmann: Einleitung zu Sch-ros

שורים נבחרים
(Ausgewählte Dichtungen), Warschau 1911, S. I-XVI.

Schechter, Solomon, President of the Jewish Theological Seminary of America, starb New York 20. November 1915; geb. Focsani (Moldau) 1847.

Scheftel, (Chaim) Jakob, Privatgelehrter in Kiew (Buchdruckereibesitzer in Berditschew), starb in Kiew 24. Januar 1906.
Vgl. ZfHB IX, 185-87.

Scherschewsky, Hirsch, hebr. Satiriker, Buchhändler in Rostow a. Don, starb . .? Novemb. 1909; geb. Pinsk 1840.

Scheykewitsch, Nahum Meir, hebr.-jargon Schriftsteller in Wilna, seit 1885 in New York, starb 24. November 1905; geb. in Neswiesh 28. Dezember 1848.

Schmielg, Joseph (Dr.), Religionslehrer in Petersburg, starb 18. September 1900; geb. in Keidany 1846.

Schulmann, Lazar, Privatgelehrter in Kiew, starb 30. Juli 1904.
Biographische Skizze in אלות אחואסף. Bd. IX (1901), S. 351-55.

Schur, William (Wolf), Weltreisender, Schriftsteller und Redakteur des Wochenblattes "Noon," (New York-Baltimore-Boston-Chicago, 1891 1900), starb in Chicago ...? Januar 1910; [geb. bei Wilkomir 27. Okt. 1844].

Segal, Elchanan, Schriftsteller in Warschau, starb in Wien ...? 1903; geb. Odessa 1876.

Slonimski, Chaim Selig, Inspektor der Rabbiner-Schule zu Shitomir, namhafter Mathematiker u. Schriftsteller, Redakteur der הצפירה (gegr. Warschau 1862) Neue Folge: Berlin 1874 bis 1875, Warschau 1876—19..), starb Warschau 15. Mai 1904; geb. Bielostok 31. März 1810.

Slustsch (Slouschz), David Salomo, Rabbinatsassessor in Odessa, starb 15. Februar 1906; [geb. 11. Septemb. 1852 (?)].

Sofer, Sussman Elieser, Rabbiner in Paks (Ungarn), starb 10. Oktober 1902.

Sossnitz, Joseph Löw, Prediger in New York, starb 2. März 1910; geb. zu Birshi (Lithauen) 17. September 1837.

Steinberg, Josua, Inspektor des jüd. Lehrer-Instituts zu Wilna, hebr.-russischer Schriftsteller und Lexikograph, starb 25. März 1908; geb. 1839.

eb.

rg,

VI. Se-

15;

-1616

er in

1840.

er in

starb

1901.

Redak-

more-

ien . . .?

Steinberg, Jehuda, Pädagog. Schriftsteller und Novellendichter in Odessa, starb 10. März 1908; geb. Lipkany (Bessarabien) 26. Februar 1863.

Bio graphie u. literar. Würdigung von J. Fichmann: in S-bgs

Steinschneider, Moritz (Dr.), Professor und Bibliograph in Berlin, starb 24. Januar 1907; geb. Prossnitz in Mähren 30. März 1816.

Vgl. G. A. Kohut, Bibliography of the Writings of . . M. S. in אחתה למשח Jubelschrift zum 80. Geburtstage . . . 1896, S. V – XXXIX. Nachtrag: ZfHB. V, 189—91.

Suwalski, Isaak, Buchbändler in Warschau, seit 1896 in London, Redakteur der Wochenschrift (seit 1902: Ausgabe für Russland ("הרגל") 1897—1913, starb ..? Mai 1913.

Tauber, Israel, Rabbinatsassessor in Vág Neustadtl, starb 9. Oktober 1903, fast 81 Jahre alt.

Tedeschi, Isaac Raffaelo, Rabbiner in Ancona, starb 1. Mai 1908. Triwusch (Rawin), Hillel David, Rabb. in Wilki (Lithauen), Herausgeber der Sammelschriften אישרות הפסנה, הר הפסנה, הר הפסנה, הר הפסנה, הר הפסנה, אשרות הפסנה, הר הפסנה, אשרות הפסנה, הר הפסנה (Wilna 1895—1900), starb 22. Mai 1901; geb. Wilna 1841.

Trop, Israel, Privatgelehrter in Swislotsch (Lithauen), starb ..? ..? 1905.

Seine Abhandlungen über Kalenderkunde iu Atlas' "הכרם" 1887, S. 107-116; II, S. 17-36. Biographische Notiz: Eisenstadt, רור רבניו וסופריו, Heft VI, S. 37.

Unger, Joachim Jakob (Dr.), Rabbiner in Iglau (Mähren), hebr.
Dichter und hebr.-deutscher Schriftsteller, starb 16. Oktober
1912; [geb. Homona (Ungarn) 25. November 1826].

- Wagenaar, Heiman Abraham, Beth-Hamidrasch-Inspektor in Amsterdam, Schriftsteller und Bibliophile, starb. .? . .? 1904.
- Warschawsky, Abraham, Rechtsanwalt in Kischinew, starb Odessa 20. Januar 1901; geb. 1-41.

H

21

lä

F

lu ke

fer er

No

Lu

Bes

Lite

in

noch dies

Sons

בלל

Zuta

begin

mc.

יכים 3 ש א ב

Ein a

ם כניך

lachis

- Weber, Michael, Schriftsteller und Hilfsredakteur der מהצפירה, starb Warschau ..? Mai 1907; geb. in Warka b. Warschau 9. Februar 1859.
- Weikert, Thomas Aq. (O. S. B.), Hebraist und Editor hebr.

  Mss., Prof. am Collegio St. Anselmo (Monte Aventino) in

  Rom, [† in Arcs sur Argens (Frankreich) 8. Juli 1906; geb.
  in Oberelsbach (Bayern) 20. Dezember 1863].
- Weiss, Isaak Hirsch, hervorragender Talmudist und Literarhistoriker, Herausgeber der Monatsschriften בית המדרש. (1865) und בית הלמורי (1880–89), Lector am Beth-Hamidrasch zu Wien, starb 30. Mai [10. Juni] 1905; geb. Gr. Meseritsch (Mähren) 10. Februar 1815.

Autobiographie in dessen "תכרונותי Memoiren . . . Warschau 1895.

- Weiss, Benjamin, Rabbiner in Czernowitz, starb 12 Dezember 1912, geb. 1843.
- Weissberg, Isaak Jakob, Lehrer und Schriftsteller in Kiew, starb 2. August 1904; geb. Polanki (Gubern. Minsk) 1840.
- Weissmann-Chajes, Marcus, Schriftsteller und epigrammatischsatyrischer Dichter in Wien, starb 1. Mai 1911; geb. in Tarnow 1830.
- Wijnkoop, Isaak Joseph, Rabbiner und Bibelexeget in Amsterdam, starb . . . ? Oktober 1910; etwa 60 Jahre alt.
- Wittkin, Joseph, Lehrer und Schriftsteller in Jaffa, starb 23.
  Januar 1912.

Vgl. הארץ והעבורה, Sammelschrift, dem Andenken J. Wittkins ge-widmet. Jaffa 1912.

- Wohlmann, Israel Meîr Lehrer und Schriftsteller in Minsk, starb . . .? März 1913; geb. 27. Juni 1828.
- Wyssotzky, (Kalonymos) Wolf, Privatgelehrter (Grosskaufmann) in Moskau, starb 25. Mai 1904; geb. Shagory (Lithauen) [8. Juli] 1824.

Vgl. דרך צרקה Jubelschrift zum 75. Geburtstage W. W. am 12. Tamus 5654. Warschau 1894.

Mitteilungen aus hebräischen Handschriften. Von Leopold Zunz.

[Moritz Lazarus erzählt in seinen Lebenserinnerungen, Berlin 1906, S. 494, es ware der sehnlichste Wunsch Zunzens gewesen, die hebräischen Handschriften in Parma zu studieren. "Diese Sammlung mit eigenen Augen zu sehen und zu prüfen, sei förmlich zur fixen Idee bei ihm geworden", lässt er Zunz sprechen. Lazarus berichtet dann ausführlich, wie er dem Forscher ermöglichte, in seinem 69. Lebensjahre (18:3), mit den besten Empfehlungen versehen, nach Parma zu reisen. Zunz erzählte ihm bei seiner Rückkehr, dass er infolge des grossen Entgegenkommens in 8 Wochen Arbeiten fertiggebracht hätte, die unter gewöhnlichen Umständen ebensoviel Monate erforderten. Seiner Gewohnheit gemäss verzeichnet Zunz am Beginn seiner Notizen: 18(3, 16. Juni, 3/411 Uhr Vormittags in Parma auf der Bibliothek, und am Ende: 2. Juli 68, 8 Uhr. Am 5. Juli 1863 war er in Padua bei Luzzatto, notiert aber nur weniges. Auch die Sammlung in Turin besuchte er und notierte aus 3 Manuskripten. Zunzens Notizen werden dem künftigen Bearbeiter der de Rossi'schen Sammlung eine recht wertvolle Vorarbeit sein. Da Zunz nur wenige seiner Parmaer Aufzeichnungen in der 1865 gedruckten Literaturgeschichte verwerten konnte - ich habe die Stellen aufgesucht und in [ ] Klammern in den Noten verzeichnet - hat auf meine Bitte hin Herr Isr. Kamelhar nachstehende Notizen sorgfältig kopiert, so dass ich sie nur noch mit dem Original zu vergleichen brauchte. Es sei ihm dafür auch an dieser Stelle gedankt.]

I. Parma.

5.

er

W,

1

ge.

Sk,

ry

cod. 61 ähnlich dem von Asher im 2. Bd. fol. [vgl. Ltg. 115 A. 4.]

כסל. 91 fol. prg. Sec. 14 sei יוסרור מנהג ציחסר mit Maarib-Zutaten v. Tobelem u. Elia a. Paris. — D. חקוסות הקוסות. m. A. 1306. Zu שבועות פוח יוס עווק ע. שי המסר יוס הבכורים ומן הקרב החדש inc. החדש סכו זויהי בשלם סכו זויה הבכורים זוים הבכורים זמן הקרב החדש bis hierher מיולת מלכים אומץ יום הבכורים 4 יוסף bis hierher מיולת מלכים אומין יוס הבכורים באו ציון ברנה des. אליה הקטן ברבי יהודה שרות שרות הבכורים תקריבו מנחה מניך וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך שומין ומלכים אומניך וכל בניך למודי ה' ורב שלום בניך היורב שלום בניך למודי ה' ורב שלום בניך היורב בניך היורב בניף ה

cod. 147. אני חשאתי ואשטתי v. Binjamin. Halachische Schreiben v. אהרן הלוי מה בניטין זאב כי טתתיה u. A.

מנהיג ist ניסן לעולם ר"ח שלו אך יום אחד inc. מנהגים it מנהיג ist מנהיג ist מנהיג ist מנהיג it שלו אך אך יום אחד b. Josua, der links war, er schrieb für מהחם כי שמשון A. 1492, Am Ende ein מהל—בוך מהל—בוך A. 1610. = Italien.

cod. 149 hat פירוש z. Reschut מתני אחזו.

cod. 156. - Das מי הגרות, 283 Bl., beginnt תניא רי אליעזר אומר ס, מולה ,ני משמרות ,ני משמרות ,ני משמרות ,ני משמרות.

cod. 159 enthält Schreiben v. נתן כ' an אברהם בר יצחק in Lunel üb. תפלין (mitgeteilt v. מרדבי des נתן Sohn) er nennt darin d. הלכות des Jehuda b. כרוילאי [cf. Rga. מהר"ם Th. 3 N. 396] a. Barzellona, d. frommen אבון a. Majorca¹), Alfasi's Schüler. — Schreib. v. ראכ"ר an ראכ"ר in Lunel2) ub. denselb. Gegenst., citat רס"ת רס"ת (גודר אחת וכותב שתים וכו). — Schreib. v. משולם בר יעקב üb. idem. — Grosse Stücke aus Amram u. Vitry, stimmt oft wörtlich mit Raschi's סדור, Ist kein מחוור Für אצית להאי כללא דהא כייל, כללא דעשרה ": לא תנאף להאי כללא דהא כייל, end. יעקב בר שמשון, v סירוש, alfab. m. יעקב בר שמשון, י desselben auch zu (לא תנגוב zu הוון נהירין ביממא ברייא), des. ירית ירית עלמא ודאתי ירית v. I saac; desgl. zu אאוגריה לא תענה לא שקרא שקרא ואיגני des. דחיי בתושכחתיה דרור מאן בעי סמי דחיי. Zu hat Jac. b. Simson5) verfasst: אי חבל אמאן החמיר des. עבורה מלך ונכורה u. selber commentiert 6). Am Schlusse in mehreren מחזורים ein längere Stelle hinter וחמריה וכל דלחברך: לעלמי עלמיא bis חמיד אורייתא מהי כלכך דהיא יקירא ושפירא die älter ist als R. Asriel. — לאלם "überschrieben: (8 קלירית.) --Hosch. שוכן ברום מצוחים תאזין אנקת נאנחים des. אצולים מגיא כסלוחים. Hosch. חהיינה אוניך קשובות (ובתקם ברחובות) אנוקים ורווים במכאובות. N. 18 Hosch. בר שמואל חוק) איומה נחבסת ומופרכת בקרב לבאים, אנא אמין עם נצורי כאישון N. 20 חשוף זרוע קדשך ויבושו שבאים, d. שבח d. אשר קנתה ימינך d. אמונים תעלה להר הבנויה M. 21 Hoseh. אשר קנתה ימינך (יוסף) אלהים את ישראל Bibelverse. 24 אלהים את ישראל, d. erste Zeile אני, d. zweite והית anhebend, d. אני N. 26 Hoseh. יוםף בר שמואל חזק) כהוש' ידיד ברדתו להלום ירדפם יעכר, des. עכור צדק שכלל אולמך : ע' bis א' אמונים יחוסים 29.

^[1] Ltg. 348.] 2) איז 325. [3] Ltg. 78. 4) Ltg. 552.] 5) Vgl. מתם S. 59. [6] Ltg. 458. 7) Ltg. 79. 8) Ltg. 34 A. I.]

N. 30 dreizeilig, fängt bei Buchst. גשם הערבה מניף על הערבה מו מעניף (ist מעניף des. מעוטי עטים. Die letzte N. (34) ist למען אהבת קרומים מראשון.

כסל. פירוש ר״ח מרחשון וכסלו כסדרן etc. etc. פירוש ר״ח מירוש etc. etc. מסלו פירוש בירוש מחלת נעילה auf מסלת נעילה au. Dahinter או חסרים יהיה יום ראשון של חנוכה. המשנה ומשתנה בשנויו איננו שלם worin es heisst. ... פקוד יפקיד,

נמצא כתוב באגדת ר' מצליח בר אליהו מן צקלנה שנמנו Did. נמצא כתוב באגדת ר' מצליח בר אליהו מן בקלנה שנמנו אחריו ומביאין על רבינו האי ניע בימי ריה ומצאו בא מבית הכנסת ותלמידיו אחריו ומביאין (vgl. jüd. Zeitschr. B. 2 S. 152.)

רבון העולמים .inc מפלה st. in כל כו S. 37 ist eine חפלה inc. בכל כח כונת שכלי ותם לבבי ווך מחשבותי דרשתי שאני וביתי נחיה בנותר ולא בכל כח כונת שכלי ותם לבבי ווך מחשבותי דרשתי שאני וביתי נחיה בנותר ולא .end. יהיו לרצון .end. הוא ינהגנו על מות בשני עולמות.

st

18,

HH

87

380

mi

ter

-

W.

In.

1),

KCH

פרה

rste

26

1),

ווטע.

כתב

^[1] Ltg. 704. 2) Ltg. 727. 3) Ltg. 498. 4) Ltg. 356.]

רי לוי כר יהודה חזן; מפי ר' יוסף בדוק (Bl. 15), יצחק בר שלמה (Bl. 15), יצחק בר שלמה in Nimes Oheim למה כר אברהם כ' שמואל Schrieb v. ראב"ד in Caria aus יודע לאדוני כי האיש אשר יצא in Yaria aus יודע לאדוני בי האיש אשר יצא aus Arles.

יחיד באחד יוצא משנים ושמו אחר אך inc. יוסף כ' יהודה. ע כרכו מים שנים m. Refrain יצורים כולם, nebst בשמו שנים. In des Jechiel יצחק כ' אפרים", יצחק כ' אפרים", פר der d. מנוח הלוי הוראות

cod. 172 viele הגהוח aus , ס־נ, תשב"ץ, מהרם, שימת, שימת, עין חיים u. a.

נם החכם ר' אהרן הכהן ו"ל" Citat ("ל" ההרן הכהן הכהן מירשה על es sind nur 3 Seiten.

cod. 198. Die Keroba v. R. Mose ^{4}) ist אימת נוראוחיך; v. אשכלות שביעות hat Jozer אשכלות.

cod. 214 fasst alle in d. Maimoniot. 5) N. 32 ist an קרשניא [ed. קישטה].

cod. 236 ist מחוור, mehrere חסלות am Ende, רשות לנשמת f. ע מחור v. מחיה ממר כפי : פתחיה v. ש"ע v. ממר כפי : פתחיה v. ש"ע

וכן יסד הקלירי בשבעתה דויבא: מערנות Sam. בעודן ומשועשעו) ארז (מורי ר', בריית א ד שמוא ל Citat (בשורו זיד מעודן ומשועשעו) ארז (מורי ר', בריית א ד שמוא ל Citat (בשורו זיד מעודן ומשועשעו) ארז (מורי ר', בריית א ד שמוא ל Citat (מורי בי ול בו ל ל מורי ל מור משנת מ"ט מדות (ד הור בר חלבו הור מור מור מור מעמד וכן משנת מ"ט מדות של (כעין מכליות ; המסגרות תהתונות היו שוות לעמוד וכו מצאתי באתי באיר שליח החסיד ומקוה לשון מיני מעשה אורג וכן יסד הקלירי לחשוב להס כל העונות מרוב ימים להמנית — בפתרוני הקראים (ist Raschi Jes.). בעוד בקנתו ופץ מי יתנני במדבר באור וכן שמעתי מסי ר' יצחק ב' א ל עזר בקנתו ופץ מי יתנני במדבר שור וכן שמעתי מר' יצחק בר א שר הלוי ו"ל Ezech. מנחם בר חלבו שיקר מסי : והעמדת בת ומורי ר' יוסף בר שמעון ז"ל אמר — וכן עיקר מסי : והעמדת בת המורי הי יוסף ד"ל — ר' דוד בר מב ה ח"ל במרם ה"ל במרם בר מורי במערה במ

מני

det

stü

mel

^[1] Ltg. 471. 2) Ltg. 619. 5) Ltg. 381. 4) Ltg. 107. 5) Ltg. 359. 6) Ltg. 62. 7) ibid.]

כסל. 298 vorn u. hint. def. Es wird Niemand angeführt. cod. 313. Galipapa's Erklärung der Aboda Abiturs ביאור אלקים כך יצדקו עדוק ist 18 Bl. stark; dann 3½ S. ביאור zu derselben Aboda. — Natan b. Joseph ist aus Kloramont, der שני קראתיך, inc. ופאה נפשי כי השאחי לך Anfänge der Strofen geben לפעיו ביום צרה Anfänge der Strofen geben אני יוסף כן לביא des בידאל בר בנכנשת: d. letzte (24.) Strofe: פשעי מודה ועוזב des בידאל בר בנכנשת: Isaac b. Abrah. ist Isaac Latef, er führt an sein שער השמים.

שבעה 42, עשרה דברים בנולם 41) פרקים 2 zählt 49 פרקים (41 בכרים בנולם 43, עשרה נתנבאו ולא ידעו מה 44, ר' מאיר אומר שלשה נכנסו 43, מיני פורעניות עשרה נתנבאו ולא ידעו מה 44, אם הם 46, איםי בן יהודה אומר ה' דברים 45, כל כנסיה שהיא 47, שבעה פרושים הם 46, ג' נכיאים הם אחד תבע כבור 48.

7 Seit. Auszüge aus תשוכות רב האי, — Erläuterungen zu מן כתיאב אלתרניח, — Erläuterungen מן כתיאב אלתרניח, שבע חופות שעתיד הפב"ה לעשות האליף רבי יהודה ן בלעם , dann noch andere Zusammenstellungen von je 7,3 u. noch anderen Zahlen, mehrere im מעשה תורה endigt mit 7 d. keinen Anteil an d. Seligkeit, worauf mit Unterbrechungen die Zahlen sich fortsetzen, mit חורה u. המלך הראשון זה schliessend, dahinter מליק חופת אליה etwa 23 Seiten ohne d. Unterbrechungen. Das Stück המלך הראשון זה למ. 10 Kge. welche d. ganze Erde beherrschen) geht bis הקב"ה (d. 10 Kge. welche d. ganze Erde beherrschen) בו העתידות שנכלו לרי שמעון בן יוחאי?) כשהיה הואה שנפלה גירון המערבי אשר מסוי חבוי י"ג שנה במערה מפני בו הקב"ה יוכנו בלכות בני מזרח בנו הקב"ה יוכנו בלכות בני שויכה etc., end. בני מזרח

cod. 382 in 8, Papier etwa um A. 1600 in türk. Lande, Sammlung von Gedichten u. Gebeten in oriental. Cursiv, vorn defeckt. Anf. 18 span. קנות f. 9 ab folgen etwa 200 Klagestücke bei Todesfällen, von verschiedenen Verf., darunter etwa 30 Trostgedichte, 2 Formulare für המוכנות, השכנות, השכנות, קנות עודה verschieden nach dem jedesmal. Namen, dahinter עוד עודה להכרוות Ab. Hierauf החנות anf. הקנות für alle החנות, wovon viele v. משה, יצחק. Dann noch verschiedene מצלאין für Kranke etc. — Gegen Ende des Ms. v. anderer

^{[1)} Ltg. 520. 2) Ltg. 605.]

Hand Gebete bei Regenmangel, darunter בה שלח עננו ושלח עננו ושלח נוסף, d. ersten 3 Str. geben (עבאש', 6 תחנות anf. ה' אלקי ישראל הוא מחנות anf. אבי השקיםה והקשיבה 1 ביכה מדי אלקי ישראל (מבר ה'); 2 (אבר ה') אדני השקיםה והקשיבה 1 (מור ב'); מי ביכר אין אילי (מור ב'); אייתי כנכר אין אילי (מור ב'); אייתי כנכר אין אילי (מור ב'); אייתי ביכר אין אילי (מור ב'); איירי על ב' עונים הון על אביונים (מור ב') אל שוכן מעונים חון על אביונים (מור ב') ב' אביונים מור ב' עק ב' מים אביונים מור אביונים מור ב' עק ב' מים אביונים מור ב' עק ב' מור ב' עק ב' מים אביונים מור ב' אביונים מור ב' עק ב' מור ב' עק ב' מים ב' אביונים מור ב' אביונים מור ב' עק ב' מור ב' אביונים מור ב' עק ב' מים ב' אביונים מור ב' אביונים מור ב' עק ב' מור ב' אביונים מור ב' אביונים מור ב' עק ב' מור ב' אביונים מור ב' אב

כ"א שבעה והן בתולה מאזנים אריה סרטן רגים גרי עם החכטוני u. der gedruckte במוב עם כמוך הי וכו '' kommt: עמוך מאין כטוך עם der gedruckte Abschnitt לביאת בראשית Dann וימלא ככורו את כל הארץ או"א. Dann נתחיל בריאת בראשית וכו' inc. וים יצירת העולם שמסר הקב"ה לא"א ע"ה ע"ה עמוב ה' קנני ראשית וכו' inc. וש' was er über תלי sagt ist z. Teil aus ברייתא שלשה טובות ללשון שתיקה ושמירת לשון ודבור אמת Samuel. des. שלשה שובות ללשון שתיקה ושמירת לשון ודבור אמת.

cod. 400. citat. הר״ר ברוך ת״ם (genannt bei de Rossi p. 25. cod. Paris 298.) רבינו יחיאל (etc.; d. הגהות den חשב״ץ, מהר״ם etc.; etc.; d. חשב״ץ

cod. 402. Die polem. Schrift v. Sal. b. Mose") inc. אני עם לכבי לבנות בית מנוחה לארון. — Von Iman. b. Daniel b.

^[1] Ltg. 342. 2) Ltg. 571. 3) Ltg. 542. 4) Ltg. 551. 5) Ltg. 559. 6) Ist בית המרכש gedr. in בית המרכש II S. 148 f, vgl. Benj. ע nr. 71 Berliner, Ges. Schriften I S. 57 f.]

Sal. b. Iman. ein Dintenrezept¹). D. Schreiben von Is. b. Meir למיף a. Jerusal. inc. נילי מאר בת ציון הררי ישראל שם ישכט m. Nachrichten üb. d. Helden v. מכנטין A. 1451; unt. d. Unterschriebenen ein אברהם בר der Bote war אברהם הלוי. Dabei ein Schreiben aus Forli מאליכם בחירי הי אבשרכם.

כס ל. Rossi 405 Geula צ. חגוכה: צעקו מטצר צעקו או בגלות יונים צעקו מטצר מנוכה. או לברו 3 Str., scheint abgekürzt, französ. Ritus. Jozer 2. מה בס Tobelems אוכור ברעד מעללי יה אוכור (כהדררת, יפיפיה גגע) אוכור ברעד מעללי יה. תבו מעשיך קדוש רבו מעשיך קדוש.

תבאת העומר אברות יונה שפתים דחופה (des. הבאת העומר הבאת הבאת הבאת הברומם אברות יונה שפתים ותפאר המרומם אברום לוש בצק עד חומצתו (2) אברהם עכדו (פקודיו לחמוב) מלוש בצק עד חומצתו (פקודיו לחמוב) des. ישראל בעושיו des. הפאר לישע כפולים (3) ישני חברון אל נא אתה צוית צדק (4) בן שנתו des. ישנת לישע כפולים (5) ישני חברון עדותיך (5) אומרה נכורותיך (6) לפה אריה בדי נוריו (6) להתעלות מה מאד ארמון בשבתו על משפשו (6) בחמורות עתירים להתעלות תולנה בנות אומר לאבירים צאו (6) בחמורות עתירים להתעלות (בטבע אדני) אומר לאבירים צאו (7) אומר לאבירים צאו ל8) Silluk deest; am Rande Commentar zu allen Sachen Tobelems u. anderer.

n

8

te

נח

IIS

2.

^[1] Berliner, Ges. Schriften I S. 27 Anm. 4.]

^{[3)} gedr. in Ozar Tob 1878 S. 83-85 vgl. Steinschneider in Luncz, Jerusalem III S. 52.]

^{[3)} Ltg. 133.]

8. Tag: Jozer אנעים לקלם אנעים (mit Simeons Keroba. Der סירוש inc. שיר משוכח שיר משוכח שה"ש וווי שראל להתאונן בנלותם שיר משוכח שכשירים בעתידים ישראל להתאונן בנלותם (ist באחר ענק הוא שיסר הככלי על הקכ"ה z. Maarib אנכי אחת Tobelems סיוטים des Wochenfestes.

cod. 406 beginnt mit שקלים, hat ויבן אומן, ויבן אומן, אשכלות, אלקים אמת, ויבן אומן אומן, לעדות שהורות Jozer אמרות שהורות לפר Band II mit היה.

כסל. 407 עו חנוכה Ofan in 5 Strofen: 1) פלוא] כל הארץ ככור (אוש מושב מחלות ישראל (2, מלכותו יושב בסתר עליון שם מעונתו, שת סתרו (אושב תהלות ישראל (2, מכליג שב על עו (4, פתחו בשירים מהולל כקלוסים (3) מהודר ברקטי שיר (5, מכליג שב על עו (4, פתחו בשירים מהולל כקלוסים (4, מברות הוא בצכא Deutscher Ritus. Auch אדון אדון הוא בצכא — Deutscher Ritus. Auch אדון החוד (kleiner, ohne Puncte), Jozer Wochenf. אמרות (Blätter ed. Vened. d. Lücken ersetzt. War bereits vor A. 1574 im Besitze des Seligmann Novera b. Gerschon.

cod. 425 bat 359 מיכות ('תשיכות).

cod. 435 ist Sec. 15, oder 16 erste Hälfte, enthält ארד יחיד מחד מחד יחיד לפא (Geburtsdaten v. A. 1538 etc.), roman. Ritus: griechische Verkündigung v. ר"ח. Hosch. אנט יפה כתרצה כאז אום יפה כתרצה כאז הושי אום יפה כתרצה כאז הלחך היא טושיע חוסים , des.: שנט דוראים מצא zwief. alfab. —

(6)

cod. 442. Vol. I. beginnt m. d. tägl. Gebet. sehr grosser Schriftcharakter. רייה נייכ u. רייה darin.

cod. 456 קרא pin, öfter längere Stellen französ., inc. על שם שקכין את החכמה das Citat a. על שם שקכין את מסל. cod. 465 deutsche תכלה.

מושכים בשכם סיסר כתכו דברי ברכיה בספר הנותן אמרי ולכל משכיל גלכב שפר. נאס ברכיה כר נטרנאי לבאים לחקר ממסך הבין ולכל משכיל גלכב אשר ידבנו לכו לכא במשעול יראת אלקינו וכעכודתו גלויה וצפונה אשר היא אור הלככות וננה הנסישות יהיו הדברים האלה קרוכים אליהם אשר אני הצעיר והנכוה אצלתי מחבור האשל הגדול הגאון רב' סעריה ז"ל auszüge aus והנכוה אצלתי מחבור האשל הגדול הגאון רב' סעריה ז"ל שלמה ן' נכירול (dessen einzelne Abschnitte a. מי האטונות שלמה ן' נכירול (an 4 Stellen), חורת חוכת הלבכות (ראש לחכמה ונזר) ראכ"ע (dass Engel, שלמה אכן פרחון (המשתמש בשררתו. בענין אהכת העולם) Mensch, Thier verschied. in יצר עו בריה בריבות ולכל משכיל בכות (דעת שי ער מו בריבות).

^{[&#}x27;) Ltg. 859. 2) Ltg. 284 A. 1.]

ולפי דכרי אלו הגאונים עם מה שלמדתי אני כרכיה מחכמת ספר שהעתקתי מלשון הגוים ללשונינו — — מחכמת היונים אשר העתיקים הגוים — — מחכמת היונים אשר העתיקים הגוים מנחה שלוח לאדוני הגדיב ר' משלם seine Arbeit ist, ללשוניהם — פפק. Ende: מכתה ששר היי בנוקדים u. er spricht v. חכמת המער חכם אחר מצאנו אטתת (vgl. [המצפונים] Herzenspfl. Vor.) המצפונים (vgl. המשמ מכלי שנשינ ממנה צורה ולא דמות ולא מראה ולא ריח תפלה בול לא לי עמדי לפניך ולשם ככורך לא לשכר סעלתי :רשכ"ג etat aus בול משר בחלם mehreres was דרך ארץ ist zusammengestellt.

יומם יצוה לך: יו חנן eine von פוח לדייות לך: יו חנן איכה אוכל ואראה צר ;צריק כתמר Str., des. מכל יו איכה אוכל ואראה צר ;צריק כתמר ל. איכה אוכל ואראה צר ;צריק כתמר ל. איכה אוכל ואראה צר ; לי ל פאמר של in 9 Str., des וו אני פרין אומחת חרבי ומנור לכי Klage כי כה אמר אמן אמשין אמשין איני פרין אומירה צוק העתים '' יחיאל בן החכר נתנאל חוק אמץ אמן ל. מביר אומי אומירה אומי אומיר אומי אומירה אומי אומיר הומישי וו בחרש השלישי abwechselnd schliessen die Zeilen אינה הגבר אשר בחמישי שנו לבי ער' אומי הגבר אשר בדר קרית ;אני ישן ולבי ער' אומי ל מו ל הוא ל פשו בביר גלות יעק ב) אינה הגבר ראה עני (" בריא ל שוו אומירה שיחי אומירה שיחי (לו ישפר ל בר לוי) אלכה שולל קרני עולל מצפה אוחילה שיחי (לו ישפר עלך Str. ל בר לוי) אלכה שולל קרני עולל מצפה אוחילה שפר עלך Str. ל Str. d. ישפר עלך Str. d.

cod. 505 ist אויה, nicht durchweg correct.

a

10

×

er

10

世

W

18

18

18

W

1,

רי יוסף ("מפשי כני כנען Citat לך לך מיוש החורה החידה (מפריש, מפריש לי יהודה כר נחן עם פירושי חומש מורי ורבי ר' יחיאל מפריש, מפריש עם פריש (משפטים) ווובי הי יחיאל מפריש, מפריש (משפטים) וווהדין השכנין דקיצא דפרק ר' שמעון 12 משה מפונטייוה ווהדין השכנין דקיצא דפרק ר' שמעון 13 אור לדי וכוי איר ישמעאל נחתי את לכי בן יוחי והמכין ישכיל בו. והיה יום אחד לד' וכוי איר ישמעאל נחתי את לכי לדרוש בחכמה ולחשוב מועדים רגעים וקצים ... איר ישמעאל מח לי אכתריאל הוי לעת ערב (des. ידידי דע שלא נתתי לא"ה לשעכר ישראל אלא יום אחד וכוי ידוע לפניו בלחין שישראל 29 אור (Catal. Rossi Th. 3. p. 39). Der Held ist מכאן בל מועדים הוילן הוור מלכות והיה ה למלך על כל הארץ מכאן בל ווה אור ווויה ה למלך על כל הארץ ווויה ה למלך על כל הארץ ווויה שמיני אותותיו אור ווויה בעור (מצרי אור) בערי שמעון בו ווויה ה למלך על כל הארץ (מוצי אותותיו אותותיו בו ווויה בערי אומרותיו בו ווויה בערי אותותיו בו ווויה בערי אומרי אותותיו בו וווויה בערי אותותיו בו ווויה בערי אותותיו בו ווויה בערי אותותיו בו אותותיו בערי אותותיו בערי אותותיו בערי אותותיו בערי אותותיו בל בערי אותותיו בערי אותותיי בערי אותותיי בערי אותותיי בערי אותותיי אותותיי בערי אותותיי אותותיי בערי אותותיי אותותיי אותותיי אותותיי אותותיי אותותיי אותותיי אותותיי אותותיים בערי אותותיים בערי אותותיים בערי אותותיים בערי אותותיים בערים בעל בערי אותותיים בערים בעל בערים בערים בערים בעל בערים בלום בערים בעל בערים בעל בערים בערים

^{[&#}x27;) Ltg. 517. 2) Ltg. 587. 3) Ltg. 475. 4) Ltg. 588. 5) Ltg. 562. 6) Ltg. 551. 7) Ltg. 27 A. 2.]

Schreiben A. 992 wegen לימונייש hebt an: מכתב לערת לי ספר ישועת בחוד hebt an: מכתב לערת לי ספר שוער בחוד שווער פקוריו [Der Apostat שחוק war aus Blois, machte ein Wachs-Cruzifix etc.; der Schluss fehlt].

כסל. 563. דיני מטינות שערי רב סעריה גאון in Versen inc. דיני מטינות שול לאל אחד תמים דעים ורב און אהלל ה' לפי דעי ושכלי ואתן עו והצדק לפועלי לאל אחד תמים דעים ורב און לכוש הוד והדר גובה וגאון והזהיר משכועת שוא ושקר לבל יהיו לכלות גם לעקר twa 730 Zeilen.

Die zweite Abtheilung (דעה שערי שבועות anf. בהקי השבועות) enthält d. Stelle [cf. שו"ת in 4. f. 30 a]: ודין אף במשטה ומתרוסס (ביש היש לנטא (5.175)).

(מירוש כתוכה ist v. ראבי״ה. Das ירושלמי am Ende des Blattes gehört z. folgenden.

Die Erzählung v. Blois inc. דעו יושבי והאזינו יושבי והאזינו יושבי לנידים עמים והאזינו יושבי חלד. (^{2} טיבאט בן מיבולט, des. מירעם לא יסיף גוזכרם לא יסיף גוזכרם לא יסיף מזרעם. לאבים החתה (אבום הושלם בשלישי בתשעה עשר ישר אסרון עסידים בשלישי בתשעה עשר בוזה עשר בוזה מנבזה דרוך עלוני ב' משלם ב' קלוני : אמנון הוא ב' ב' משה ב' קלונימוס ב' משה ב' קלונימוס .

cod. 564 eine חפלה viell. franz. Ritus.

כסל. 570. Sizilien. In den Frühgebeten Theils röm. Theils span. — המינים והמלשינים כולם — נקדישך ונעריצך ונשלשלך קדושה — ein אל ארך אפים — Oft fehlen d. ersten Worte. — Sel. f. 17 אלהי יגוני עד אשר קראוהו (2, אלהי הרוחות לכל בשר (1 :תמוז אלהי (3, אעיר יגוני עד אשר קראוהו (4, אשר אחד שעת שעת שעת את שועתנו שעה את שועתנו של פוח אמרתי לנטעי אתה נמעי (4), שעה נאסר (5), כי הם אומרים המאנו המאנו לוי חוק הי אם (אני משה ושקיה) תחנה (5 Str., 7), המאנו הי אם (אני משה ושקיה) תחנה (5 Str., 7), מאום מאסתנו ולעד זנחתנו (5).

Fri

^[1] Ltg. 326. 2) Ltg. 290. 3) Ltg. 286 A. 1. gedr. in אוצר מונ (1878) S. 46 – 46 cf. Steinschn. Gesch. Ltr. S. 84. 4) Ltg. 725. 5) Ltg. 582.]

T

n.

W

קל

7"

en.

ils

17

אלן

ein

יום

177

lja:

878)

1) מאיר מאיר gezeichnet, in der letzt. Strofe ist מאיר gezeichnet, יום (3 . מלך יעכ"ר d. אעיר תלונותי בתאניה ואניה (2 . אלהים לא תבוה . 3) אילילה ואכסילה יללתי (4), כי אתה מנת חלקם .d זה תלאות אעיר עת נתן בי נקם יום (5) ירושלם הבנייה . 4 Str. scheint abgekürzt, d , כמר בכיה, ביום בוא צר (יוסף) נחלה מעיר תהלה וששין der Anf. יום zweifelhaft. העריל יללתי ואהמה במר בכיה : השאנו (Für 10. אכלה נפשי (6). 1) אוכרה מצוק. 2) אוכרה עליון. — Für Fasten der Gemeinde i. e. Esther =: 1) אמרר בכני ואכף ראש, d. אתאנו על שמך, עני (2) אוכרה אבות זה ואת כל הקורות (3) אל אחד ואין שני (2) אוכרה אכות זה ואת כל הקורות (5 mit אנני בהעמיק שחשכת fortgefahr. wird. 4) אנני בהעמיק מחשכת כקים עלי , d. בכיר אקרא מכור עני ועבדות (3 הענית: רברי הצימות וועקתם, אליך אקרא מכור עני ועבדות אליך. in der letzten Strofe ist 501' gezeichnet. Alle [0] bezeichneten heissen im Ms. סשוטה, sind sämmtlich alfabetisch. קרוש am Abend nec ist das aus Siddur Saadia's; öfter in der ritualen Beschreibung in arab. Sprache, namentl. in der Pesach-Hagada.— 32 איים Abend יייב אתיו זקניכם ; (א ב ר ה ם) אעמוד לקרוא כן המוני⁴) :יייב יום אחר בשנה יום בואול: (אליך לכ v. Elia b. Schemaja. אליך לכ (יצחק), Mehreres v. יצחק), אשרי עין ראתה ארון הקדש בני אהרן שבח שלטון כהן גדול תלבושת בגדים שמנה מכורבל .d. משתחוים במקדש הקדש אכון לחלול פניך Reschut אכון לחלול הנית Giat's, dessen אוכיר יוצר ובורא ונאזר בנכורה ותולה רגכים כחוט השערה סביכת :Joseph's; צדקתך (6 עכרה כענין וה' פקד את שרה קדוש. D. Aboda ist אל אל אל אל אל אישא דעי i. e. Giat.

כסל. 581, minima, d. kurze Gebet כשמתי ספרתי לעכים, kurzes Benschen כרוך משכיע לרעכים, mehrere Hochzeitlieder, z. B. שיר על שירי ונגוני אונגוני, אורה בחכורת ישרים (שלמה) ירידות שירו v. Elasar hacohen [inc. משה בר יהודה v. תפלת הייחוד [אהכתך מאד געימה inc. משה בר יהוד אמת דין אמת הוא ושמו אחד ואין לו שני inc. בנימין הספרדי אל אלקי אמת דין אמת הוא ושמו אחד ואין לו שני

cod. 585 Vol I vorn def. verschiedenen Alters, nach אסרו הני ältere Schrift. Süddeutscher Ritus, mit מליתות f. אסרו אסרו אסרו הני v. אסרו הני Ofan ועזור.

Vol. II fängt bei יוצר שכיעית an, etwa um 1400 oder etwas früher geschrieben. Von ר״ה an andere Hand. של ib. Frankf. ist v. הרב ר׳ יהודה בן רבינו משה הכהן.

^[1] Ltg. 580. 2) Ltg. 572. 3) Ltg. 569. 4) Ltg. 541. 5) Ltg. 555. 6) Ltg. 728. 7) Ltg. 591. 8) Ltg. 689. 9) Ltg. 856. 517.]

cod. 586 enthält תשלות f. מים u. ייכ u, הושענות , הושענות , זולתות מנות aramaica u. המלות Zahl der Stücke von den מנלות ist 118. Aus der ersten Hälfte des 14. Jahrh. nicht fern von A. 1300. N. 32 Jozer אומנות endigt: (ספק צרכים). Meirs Jozer אומנות משירי אהודנו יראוי במורא חזור קרושיך ללשכת האורה וידו שמך גדול ונורא In Baruchs היה והוה ויהיה: אומן כאמון. R. Samuel in שבח מי יגטור ליוצר erschlagen, gepannt רוולין ist Vf. ע. שבח מי יגטור ליוצר .u. איומתי שיהי (N. 52 u. 109)1), Samuel Cohn's איומתי שיהי hat 11 Strofen. Die יוצרים u. חתן f. התן N. 95 אלקיכם (2 אור שרגו חוק v. ועמך לברכימו des. אור עטור ומויו טלית v. אור שרגו N. 96 אל מלכי N. 97 יום ה חזק . א חבל נחלהן .des אל קיכם יחיד בעולמו שדי משמין לחתו N. 99 הזק למנצח על השמינית מזמור . Nes ודודי צרור המור (של מה) וחיים ושלום . Strofen schliess. שלום, des. באסמיו יפרח"). N. 100 v. Simson שלח אמיחך ואורך des. רוכב שמים בעזרך. N. 101 אל ארון על כל המעשים אמיץ כח תתעלה בקלוסים בורא דק וחלד בדיעה וכחכמה אל אדון וכוי בחכמה ערך סנות ואססים גבראי וחיות etc. N. 102 ברוך לעלו 107 des. שבח נוחנים כל צכא מרום לעלו 107 ואופני הקדש des. מסלות לבבי : לחתן N. 108 ist מר ד כי חזק) מילה לבבי : לחתן אחת עולה des. תהלות לאל עליון, 4 Str. mit künstl. Reimen (יוֹה). ist der strof. מררכי הוק, viell. auch בר מאיר. In המלך אל נקמה קהלות הקדש הרינתם היום בזכרה : את זה יסד רבינו אלעזר על הרוגי וורטיואל) קהל ורמישא כחונה וכחורה. גאוני ארץ — — השלימו נפשם — — ערב ערב Zusatz zu טי יחן ראשי bis אחכירה des קלונים׳.

eod. 609. שיר היחור [2] שיר החלל נפשי כח מעשיך 15 שיר היחור , 3 הכל צריכים [לצדקיתיך].

all

שרה

בש

V. 1

1112

cod. 629. D. ודוי ist ein Wunder (?), des Schreibers Worte stehen hinter אשמע כאטר כפעל!

cod. 651 hat 557 Nummern 6), ist, wie mir scheint, die Reihenfolge der Ausgabe N. 3; die ersten 60 Nummern meist - aus אביאסף א. N. 108 ff. üb. ישוב in Stendal, nebst d. dortigen Gutachten. Die ersten Nummern sind: 1 כרס הככש שלא נקרוהו, כיס הכרש שלא נקרוהו, עקול ספרים 3, כישר שנטצא ברחיב היהורים 2 מאדם שנדר לחבירו להיות 4, עקול ספרים 3, כישר שנטצא ברחיב היהורים

^[1] Ltg. 465. 2) Ltg. 598, 3) Ltg. 590, 4) Ltg. 87. 5) 319. 6) Ltg. 859 u. Note 34.]

בעל ברית. משלם כן יעקב v. בעל ברית (שברות) משלם כן יעקב v. בעל ברית (חגור של כסף) אלית הלכתא ככן ננס 59 (חגור של כסף) 60 Frage ולית הלכתא ככן ננס 59 (חגור של כסף), 60 Frage ר' אפרים בן יעקב 353 u. 354 ר' אפרים בן יעקב 354 u. 354 ברים בן יעקב 527 Goslar, בי משה מקיאו המתקרי תקי⁶), עתה שנת נ"א לפרט (מעבריין).

0.

מש

in

u.

'Ж,

7 8

96

7 %

0).

01

אל

אל

08.

100

111

of.

הבל

rte

die

eist ·

gen

מאד

319.

cod. 653 תפלה u. Commentar u. Verzierungen, dem Register zufolge 69 Stücke enthaltend, aber N. 24—31 (פסח nach הבהן הייך fehlen. A. 1470 bemerkte am Ende etwas אהרן בר יהודה הכהן הייך.

cod. 654 franz. mit Commentar. Zu ונתנה תקף וונתנה תקף וונתנה תקף, ohne Namen (cf. cod. Gesch. v. זקן אחר ששאל לו קיסר להשתמר, ohne Namen (cf. cod. 655) אחללה ohne פסיקים. Pism. פסיקים v. Simson des למרבה המשרה verschränkte Reime des בקר אערוך קילי; משה עברי למרבה המשרה לותו היתה אתו des. שוכב מעצב בבור גלותו (שמעון כהן), nach span. Vorbild (שמואל), ebenso dessen ונסלח לו.

¹⁾ ed. N. 225. 2) ed. N. 318, 319. 3) ed. N. 424. 4) ed. N. 443. [5] Ltg. 317.] 6) ed. N. 476.

אלי אלי 13. (דוד ב' גדלי) reimlos אל רחום אתה באמת מפעלותים מתיחה end. און אנקתי alles 4 fach. 53 סתיחה און אנקתי v. אליך 54. אל אלקי הרוחות בין אנק וסכות שיחות: משה בר שמואל. 54 אילווזינו .des אקרא בעטף לבי בעת אשוע האטר הנני גברו עלי המון דאגותי אליך יהב משעני 55 , ohne Reim. אליך יהב משעני לעזרתנו חושה חבלי רשעים בהקבץ לבשת) אליך ה' אזעק וצרתי אוכיר 56. תמור עכורת 130 אל מלך רחם שוענו וקולנו .des. להנזר (Is. b. Sam.). 60 אליך אבותינו הקם עלינו מלך יושב עכ"ר des. הקם עלינו מלך עלינו מלך הקם, Gebet für Verhaftete, v. מישה חון מעפר לפניך כל התלאות 62 מישה חון des. מעפר תנער להמריגי) (משלם) להמריגי, d. Verfolger seit אשור bis להמריגי), zwief. יהורה חוק v. אליך אלהים אודה אשמתי des. יהורה חוק v. א"ב. קרוש קוננו, 4 fach d. Buchst. (מיאטת שירתך). 74 קרוש קוננו דוד) מלפניך גא אל תשיבנו נכלמים .d גבורתך בם תנהיג לעם נשואי אברתך אנוש להכל דמה והכל הוא בארמה 79 .(ולהלותך ביום תיכחה וצרה) (חוק יצחק aabb, des. ימי חיי הבלך, in strof. Vers יצחק von ימי היי הבלך, עשה d. אנקתי תעלה לרוממך בעוגינו ראה והפר זעמך 87 ה ש נירי הנדכה אנוש אנוש אנוש איב, m. Ausgängen . . . עשה למען, איב, 8א אנוש אנוש אנוש אוב חומת זהר קריתך .d לה Reim, שברי ומכתי נחלה בוששו להרפא נפשי בחלה אף ארח משפטיך ה' קויניך 89 .(גברתנית נשכנית) (הזקן חזק) היה סביב לה end. אח"בש יושב עכ״ר, d. erste Halbstrofe nach של מה) אח"בש אקרא אל אלהים גוחי 94 .(על כרחו יענה, שטרי חובותינו עולי גרדון) (חזק עמלקים וכשדיים והאיים) כקדרה שחורה וחרד פלאים .engd וטשגבי בצר ובמצוק ערינה פערו בי, וער אנה ערינה), d. Strofenanfänge ה bis unvollst. 95 שכן שחקים end. אקרא לאלהים עליון אשיחה ואהמה end. יוסף חוק). 97 ממעון שמיך כי תענני אל ממעון שמיך, m. mehrere Endungen . . . למען. . . למען. אריד לפני הי אהמה בשיחי מקול דוב אורב 101 end. ארך 102 ביה חוק) נאום וצור המעמירה worin ביה חוק) נאום שואל משה ברבי) אמ"י עכ"ר. end הזמן וגדלה הצרה, רעה אחר רעה זו לזו חוברה ארוכת בת עמי מדוע לא עלתה 106 Untergang der Opfer. ארוכת בת עמי מדוע לא עלתה מארץ מרחקים, Unglückskunde a. fernem Lande, von פארץ מרחקים? --N. 107 u. 108 ausgeschnitten. 109 צפנת שיחי חמתך עפנת אשפכה עלי שיחי על עמך verschr. Reime u. Strofenreim, end. על עמך אני) אשתחוה ואכרעה לפני הי אורי 110 (אהרן ברבי אליעזר) ברכתך רוד ברביישי, end. אשתחוה ואכרה ברגל ישרה 111 אמיי ע"כ. end. ארר במורא, Reim אב, רה, אב, אבר, Name v. 42, את"בש, 114 את פניך ה' נבקש ביום תעניתנו end. יצח ק חזק) רצינו כמאז נרצית.

שבולה

d. ים

v. | '

121 '

ים

121 '

ישרים

ייד ניע

ייד ניע

ייד ניע

ייד ניע

ליש

בחיים

ייד מכורן

מכורן

א זכר

א זכר

(חוק

יחי), כרוש ברוש אויחי אויחי מכשמי בשמי ברך 7 ברך 13 נריך 1 הזיעל הון להיל הון להיל

6 grös

תשרק

מי קרת

146 7

ראשית

00

אינ

78.

חבר

LX

er-

18).

חסוי

'OR

117

אנוש

Y.

עשה

אנוש

חומה

FX

של

אקרא

עמלי

un-

(יום

rere

אריד

X

מש

ארוכי

2 -

אשפי

על ו

אני

end.

אתיי). ניצו).

בני .des לה Reim אתאנו אליך רב העלילה בקש מטך רחמים ומחילה 115 א"ב doppelt אתה אלקינו ואין צור בלעדיך אנא שא doppelt א"ב. d. יוסף) פנה גא לישועתינו יושב הברובים (יוסף) פנה גא לישועתינו יושב הברובים v. וצרקה תצמיח יחר d. אליעור בר אהרן für d. Bussezeit. 121 איום ונורא משפט יום בוערה : הנשמה לך וכוי 122. בעור שדי d. ותכתכנו כספר ישרים dreizeil. — Am Rande zu N. 123, f. 357 b: מקרה ביואים וסודם וספר תולדות :(aa bb) תוכחה פיסוד הרב די מאיר ניע עווב רשעת הגוים .des (מאיר בירבי אליהו) אדם את משפט היצורים ובחרת בחיים. 124 למען שמך אל רם ומתנשא שא נא Str. jede auf. ליש , strof. Reim d. ליום הכסה ליום, אילותנו 125 אילותנו לייש (*שם וראי תורק שמך, אילותנו שלם ה) ראשון לציון הנה הגם d. לעזרתנו חושה ומן, נא אשחרך אלקי אמן שלמה) שמריו שקק שורד שחוץ 126 [ועם כארו ועתה כאזוביון] (הקטן כלו מיחלות לקץ עדן כבוד נדל ומשמן] א"ב doppelt א" הקטן עדן כבוד נדל ומשמן נכונים לקבל אל תקוץ .des [המעודן למוור תעלה אין הדן וחיי כסדן ולמכים מכודן. תשר"ק doppelt (דוד) תכא לפניך אנקת אסירים תלאות הקיפינו 127, d. תחבושת אספלנית תעל לרטיה, שביעית הוקבעה 129 .אותו לא זבר, d. טוביה) תסתיר טלאיך מרגשת מרעים 132 (מאיר) תשר"ק, כמורה אזרה למצוא אבלים .d תקפו עלינו רעות, תלאות עכרו 139 .ער שיחננו .d אכינו אתה רחם עלינו .d חשיב את שבותינו שכנינו בתוך בית 141 .תנחום אם אמרי מטה רגלי בריב להעמיד חסר יסעד גפי 145 ohne Reim. אם אמרי מרומי קרת reimlos, d. הזקן הזק אמן ,איב) אומן אמונה מצאתי כפר. 146 א ליהו הזקן הזק) אכר אלהים ואהמיה, בחסרך אשען 146 reimlos, d. קרש ישראל ראשית.

אני טוביה חזק) אל הכיל נלאיתי 3 (v. Fol. 373 an) סומונים (v. Fol. 373 an) אלקי הון על בגך שלומו בקש ודרוש 4. במח תושיבנו .b. (יחיי 5 אלקי צורי קויתי 5 .אבי אביון יהי הגיון .(א ליה הכהן (?) חזק) יעלה ברוש אלקי צורי קויתי 5 .אבי אביון יהי הגיון .(א ליה ה הכהן (?) חזק) יעלה ברוש למי מי חסדך ונועמך ליורעים לקח מוב 6 . אריתי מורי עם בשמי לנדחים בתחשים ונחמים :darin ופקדנו בפקורת השלום b (יצחק הקמן) לנדחים בתחשים ונחמים :darin ופקדנו בפקורת השלום (יצחק הקמן) לנדחים בעכריך 7 אל עוררה 12 .(א ליה) צור מלכי לבדיך b אל תסתר צירי פנים מעכריך 7 (אני יהודה בר יצחק) צריק ונושע b נא ולבוש ישע אני משה בר) העלה ארוכה ותעל b ,אל דופקי דלתיך ברחמיך אל תנעל 13 קרוא תמיד ישועתי b ,אלקים חי ראה מוחי וגם שוחי 14 .(יום פיה זק"ל 6 grössere Abtheilungen (מנחם חזק) nach der Weise von זכור איום מוריים בדור מודי מורים במוחי ונכו שוחי ברו מורים במורים ב

^{*)} Vgl. רקח 6 פ: יאדו = יאדו (21), auch in את״כש (620).

15 אפתח שפתח שלכי בראשי מלכי בראשי ליוסף חזק) אלקי אכותי מלכי וקדושי מפתח שפתי ליצרי ביד צרי 17 מלכי בראשי ליצרי ביד צרי 17 שוד תנחום תניקני ליצרי ביד צרי ביד צרי ביד צרי ליצרי ביד איכף אפלף אסיר אסיר איכר ביד איכף איכר משה) איכף איכר משה ליצרי משה שלום במרומיו ליצרי משה הסר יגיני משה ליצרי משה ליצרי משה ליצרי ליצרי

(Fortsetzung folgt.)

AUI